ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Ε. ΤΟΜΠΑΪΔΗ

ΕΠΙΤΟΜΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

Γ΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ-ΑΘΗΝΑ

ISBN 960-06-0009-0

ΕΚΔΟΣΗ ΙΣΤ' 1997 ΑΝΤΙΤΥΠΑ 155.000 ΑΡ. ΣΥΜ. 1160/20.11.96
ΕΚΤΥΠΩΣΗ: Α.Ε. ΜΠΟΥΡΟΥΤΗΣ & ΣΙΑ Ε.Ε. - ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: Α. ΚΑΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Ε. ΤΟΜΠΑΪΔΗ

ΕΠΙΤΟΜΗ
ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

Γ΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ - ΑΘΗΝΑ

Με απόφαση της ελληνικής κυβερνήσεως τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου και του Λυκείου τυπώνονται από τον Οργανισμό Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων και διανέμονται δωρεάν.

Περίοδοι της γλωσσικής μας ιστορίας

1400 π.Χ. – 323 π.Χ.	Αρχαία ελληνική
323 π.Χ. – 395 μ.Χ.	Ελληνιστική ή αλεξανδρινή κοινή
395 μ.Χ. – 1453 μ.Χ.	Βυζαντινή
1453 μ.Χ. – 1821 μ.Χ.	Εποχή τουρκοκρατίας
1821 μ.Χ. – σήμερα	Νέα ελληνική

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Λειτουργίες της γλώσσας

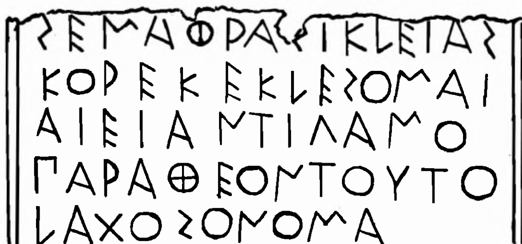
Λέμε συχνά ότι η γλώσσα είναι όργανο επικοινωνίας και μ' αυτό εννοούμε ότι χρησιμοποιείται από τους ανθρώπους μιας ομόγλωσσης κοινότητας για να ανταλλάσσουν πληροφορίες και για να κατανοεί ο ένας τον άλλο. Τα νέα ελληνικά π.χ. χρησιμοποιούνται από μας τους Νεοέλληνες για να επικοινωνούμε μεταξύ μας.

Εκτός όμως από τη λειτουργία της επικοινωνίας, που είναι βασική, η γλώσσα χρησιμεύει ως μέσο για να εκφραστεί ο άνθρωπος, δηλαδή για να δώσει μορφή και να αναλύσει αυτό που αισθάνεται, ευχάριστο ή δυσάρεστο, χωρίς να ενδιαφέρεται τη στιγμή εκείνη για την ύπαρξη ή για τις αντιδράσεις των ακροατών και, τελικά, χωρίς να έχει την επιθυμία να ανακοινώσει κάτι. Κατανοούμε έτσι πόσο στενά συνδέεται η γλώσσα με την ανθρώπινη σκέψη, αφού αυτή είναι φορέας κάθε διανοητικής δραστηριότητας του ανθρώπου.

Δεν είναι χωρίς σημασία και η λεγόμενη προστακτική λειτουργία, όταν η γλώσσα χρησιμοποιείται ως μέσο για την καθοδήγηση των άλλων να υιοθετήσουν ορισμένη συμπεριφορά.

2. Εξέλιξη των γλωσσικών στοιχείων

Ακούμε συχνά ότι όλες οι ομιλούμενες γλώσσες διαρκώς εξελίσσονται. Αυτό είναι ευνόητο, εφόσον, όπως είδαμε, η γλώσσα παραμένει βασικά όργανο επικοινωνίας του ανθρώπου. Με την πάροδο του χρόνου οι ανθρώπινες σχέσεις μεταβάλλονται και νέες έννοιες έρχονται να πλουτίσουν την εμπειρία του ανθρώπου· η γλώσσα για να εκφράσει αυτές τις σχέσεις και για να δηλώσει τις νέες έννοιες, πρέπει να αποκτήσει νέα εκφραστικά μέσα. Έτσι π.χ. βλέπουμε στην ελληνική να αναπτύσσεται ιδιαίτερος ρηματικός τύπος για να δηλώσει την παθητική φωνή, ενώ η ινδοευρωπαϊκή μητέρα γλώσσα διέθετε μόνο ενεργητικά και μέσα ρήματα. Επίσης έχουμε το παράδειγμα σύγχρονων γλωσσών που γνώριζαν στην αρχή μονάχα κύριες προτάσεις και, όταν οι λαοί που τις μιλούσαν αναπτύχθηκαν και δημιούργησαν ποικίλες ανάγκες, τότε η γλώσσα τους απόκτησε δευτερεύουσες προτάσεις.

Εικ. 1. Αττική επιγραφή (μέσα του 6. αι. π.Χ.)

ΣΕΜΑ ΦΡΑΣΙΚΛΕΙΑΣ
ΚΟΡΕ ΚΕΚΛΕΣΟΜΑΙ
ΑΙΕΙ ΑΝΤΙ ΓΑΜΟ
ΠΑΡΑ ΘΕΟΝ ΤΟΥΤΟ
ΛΑΧΟΣ ΟΝΟΜΑ

Σῆμα Φρασικλείας·
κόρη κεκλήσομαι
αἰεί, ἀντὶ γάμου
παρὰ θεῶν τοῦτο
λαχοῦσ᾽ ὄνομα

Μετάφραση:
Τάφος της Φρασίκλειας·
θα ονομάζομαι πάντοτε
κόρη, αφού αντί για γάμο
μου έλαχε από τους θεούς
αυτή η ονομασία.

Η εξυπηρέτηση των αναγκών της γλωσσικής επικοινωνίας διέπεται από τη λεγόμενη αρχή της οικονομίας, δηλαδή τη δήλωση απεριόριστου αριθμού σημασιών με τη χρησιμοποίηση περιορισμένου αριθμού φωνημάτων (συνδυασμοί φωνημάτων δημιουργούν τις λέξεις). Έτσι π.χ., ενώ τα όργανα άρθρωσης του ανθρώπου μπορούν να παράγουν μεγάλο πλήθος φθόγγων, χρησιμοποιούμε για τις ανάγκες της επικοινωνίας μας κατ᾽ οικονομία ένα μικρό αριθμό φωνηέντων και συμφώνων.

Τα γλωσσικά στοιχεία που αλλάζουν με την πάροδο του χρόνου είναι διαφόρων ειδών:

α) φωνητικά: οι λέξεις αποκτούν νέα φωνητική μορφή, π.χ.
αρχ. *κώδων*, μεταγεν. *κωδώνιον*, νεοελλ. *κουδούνι*·
αρχ. *φονεύς*, νεοελλ. *φονιάς*·
αρχ. *πίπτω*, νεοελλ. *πέφτω* κτλ.

β) μορφολογικά: οι λέξεις εξελίσσονται προς νέες κλιτικές μορφές, π.χ. αρχ. *παῖς*-γεν. *παιδός*, μεταγεν. *παιδίον*-γεν. *παιδίου*, νεοελλ. *παιδί*-γεν. *παιδιού*.

γ) συντακτικά: δημιουργούνται νέες συντακτικές δομές, ενώ αχρηστεύονται οι παλαιότερες, π.χ. αρχ. *ἀκούω τοῦ Σωκράτους ὁμιλοῦντος*-νεοελλ. *ακούω το Σωκράτη να μιλάει*.

δ) λεξιλογικά: εμφανίζονται νέες λέξεις για την ονομασία νέων εννοιών, π.χ. *αεροπλάνο*, ή αλλάζει η σημασία παλαιότερων λέξεων, π.χ. *τράπεζα*, *χώμα* (= ανάχωμα στα αρχ.).

Δεν πρέπει βέβαια να φανταστούμε ότι οι αλλαγές αυτές συμβαίνουν σε μικρά χρονικά διαστήματα. Συνήθως με εκατονταετίες (κάποτε και με χιλιετίες) μετριέται ο απαιτούμενος χρόνος για την ολοκλήρωση της εξέλιξης ενός γλωσσικού στοιχείου. Π.χ. η προφορά του *υ* (= ου στα αρχαία) περνώντας από ενδιάμεσο στάδιο *υ*=ü (ένα φθόγγο μεταξύ i και u), έγινε i στη νέα ελληνική, και η εξέλιξη αυτή χρειάστηκε πάνω από 1000 χρόνια για να ολοκληρωθεί.

3. Γραφή και αλφάβητο

Όμως, ενώ η γλώσσα εξελίσσεται συνεχώς, η γραφή έχει την τάση να μη μεταβάλλεται ή να μην παρακολουθεί τη γλώσσα στο ρυθμό εξελίξεώς της. Παράδειγμα το σημερινό αλφάβητό μας. Το παλαιό μυκηναϊκό αλφάβητο που, όπως θα δούμε, ήταν συλλαβικό και δύσχρηστο αντικαταστάθηκε κατά το 10. αι. π.Χ. από ένα αλφάβητο που το δανείζονται οι αρχαίοι Έλληνες από τους Φοίνικες («φοινικήια γράμματα» τα ονόμασε ο Ηρόδοτος). Το φοινικικό αλφάβητο, προορισμένο να υπηρετήσει μια σημιτική γλώσσα, οι Έλληνες το προσάρμοσαν στη γλώσσα τους: χρησιμοποίησαν γράμματα άχρηστα στην ελληνική για να παραστήσουν τα φωνήεντα, τα οποία δεν παριστάνονταν στο φοινικικό αλφάβητο, ή πρόσθεσαν νέα γράμματα. Έτσι η γραφή έγινε φωνητική, δηλαδή κάθε φθόγγος παριστανόταν με ένα ιδιαίτερο γράμμα, και αυτό υπήρξε μια επαναστατική καινοτομία στην ιστορία της γραφής.

Οι αρχαίοι Έλληνες έγραφαν στην αρχή από τα δεξιά προς τα αριστερά, όπως και οι Φοίνικες. Ύστερα έγραψαν «βουστροφηδόν» (από τα δεξιά προς τα αριστερά και ξανά προς τα δεξιά κ.ο.κ. ⟹) και τέλος χρησιμοποίησαν το σημερινό τύπο γραφής, δηλαδή από τα αριστερά προς τα δεξιά.

Το αρχαίο ελληνικό αλφάβητο το δανείζονται οι Ρωμαίοι από τους Χαλκι-

Εικ. 2 Πάπυρος με κείμενο του κωμικού ποιητή Μενάνδρου (3. αι. π.Χ.)

Εικ. 3. Βυζαντινό χειρόγραφο του 10. αι. από Βίους Αγίων

δείς αποίκους – γι' αυτό διαφέρουν μερικά γράμματα, π.χ. R, L – κι έτσι περνάει στις νεότερες γλώσσες. Από την αρχή της βυζαντινής περιόδου και ως τον 9. αι. το ελληνικό αλφάβητο διαδίδεται στους Γότθους, Αρμενίους, Σλάβους και άλλους λαούς.

Η γραφή των αρχαίων Ελλήνων είναι κεφαλαιογράμματη, και δείγματά της έχουμε στις επιγραφές (εικ. 1) και στους παπύρους (εικ. 2). Εξέλιξη της κεφαλαιογράμματης αποτελεί η σημερινή μικρογράμματη γραφή, που συντελείται τον 9. αι. μ.Χ., και δείγματά της έχουμε στα βυζαντινά χειρόγραφα (εικ. 3).

Ωστόσο με το πέρασμα του χρόνου και με την εξέλιξη της γλώσσας, η γραφή μας έπαψε να είναι φωνητική, δηλαδή σήμερα κάθε φθόγγος δεν παριστάνεται με ένα ιδιαίτερο γράμμα. Π.χ. ο φθόγγος [i] παριστάνεται στη γραφή μας σήμερα με τα γράμματα ι, η, υ, ει, οι, υι, π.χ. *κυνήγι, αποικίζει, υιοθεσία*· ο φθόγγος [o] με τα γράμματα ο και ω, π.χ. *ώμος, νόμων*· ο φθόγγος [e] με τα γράμματα ε και αι, π.χ. *κεραία*· ο φθόγγος [u] με τα γράμματα ου, π.χ. *ουρά*· ο φθόγγος [s] με τα γράμματα σ ή ς και σσ, π.χ. *συσσώρευσης*, κτλ. Αυτό συμβαίνει γιατί ενώ, όπως θα δούμε παρακολουθώντας την ιστορία της γλώσσας μας, οι διάφοροι φθόγγοι άλλαξαν προφορά, τα γράμματα που τους παριστάνουν έχουν παραμείνει τα ίδια από την αρχαιότητα, είναι δηλαδή η γραφή μας ιστορική ώς ένα σημείο.

4. Τονισμός και τόνοι

Ο τονισμός των λέξεων από τους αρχαίους Έλληνες ήταν, πιο πολύ, *μουσικός*, δηλαδή η τονιζόμενη συλλαβή προφερόταν όχι δυνατότερα (όπως συμβαίνει σήμερα, με το *δυναμικό* τονισμό), αλλά σε υψηλότερη μουσική κλίμακα. Όπως είναι γνωστό, οι αρχαίοι Έλληνες δε σημείωναν τον τονισμό στα γραπτά κείμενά τους.

Όταν στα αλεξανδρινά χρόνια οι ξένοι λαοί στα κράτη των διαδόχων (Αιγύπτιοι, Σύροι, Πέρσες, Ιουδαίοι) «ελλήνιζαν», δηλαδή μάθαιναν και μιλούσαν ελληνικά, δεν ήξεραν πως ακριβώς τονίζονταν οι ελληνικές λέξεις. Γι' αυτό ο αλεξανδρινός γραμματικός Αριστοφάνης ο Βυζάντιος στα 200 π.Χ. περίπου επινοεί τα τονικά σημάδια. Έτσι, η *οξεία* (´) έδειχνε πως η τονιζόμενη συλλαβή προφερόταν από τους αρχαίους σε υψηλότερο μουσικό ήχο (οξύτερα)· η *βαρεία* (`), που στην αρχή σημειωνόταν σε όλες τις άτονες συλλαβές της λέξης *(κὰτώτὲρὸς)* και αργότερα μόνο στη λήγουσα αντί για την οξεία (με κάποιες εξαιρέσεις), δήλωνε απουσία του υψηλού τόνου· η *περισπωμένη* (συνδυασμός οξείας και βαρείας: ῀), που σημειωνόταν μονάχα πάνω σε μακρόχρονη συλλαβή, έδειχνε πως η φωνή ανέβαινε στο πρώτο μέρος του φωνήεντος και γινόταν

χαμηλότερη στο δεύτερο μέρος του (χώμα:χόόμα). Από τα πνεύματα, η *δασεία* (῾) προφερόταν από πολλούς αρχαίους Έλληνες (οι Ίωνες πολύ νωρίς έπαψαν να την προφέρουν) με εξαγωγή αέρα, σαν λεπτό χ: *ἕλκος*, προφ. χ-έλκος. Η *ψιλή* (᾿), καθαρή επινόηση των αλεξανδρινών γραμματικών, φανέρωνε ότι ο αρκτικός φθόγγος δεν προφέρεται με δασεία εκπνοή.

Το σύστημα αυτό των τόνων και πνευμάτων γενικεύτηκε μόλις τον 9. αι. μ.Χ. και διατηρήθηκε ως το 1982, όταν η πολιτεία αποφάσισε να το απλοποιήσει και να καθιερώσει στη γραφή της νεοελληνικής γλώσσας το μονοτονικό σύστημα, δηλαδή τη γραφή ενός τονικού σημαδιού (οξείας) πάνω στην τονιζόμενη συλλαβή των λέξεων που έχουν δύο ή περισσότερες συλλαβές.

Οι λόγοι στους οποίους στηρίζεται η απόφαση για την καθιέρωση του μονοτονικού συστήματος είναι γλωσσικοί και πρακτικοί. Δηλαδή:

(α) η εξυπηρέτηση των ειδικών αναγκών, που ήταν ο κύριος λόγος για την επινόηση της γραφής των τονικών σημείων, δεν υπάρχει πια.

(β) η ποικιλία των τονικών σημείων ήταν, εδώ και πολλούς αιώνες, αποκλειστικά στοιχείο της γραφής και δεν επηρέαζε καθόλου την προφορά (προφέραμε το ίδιο την οξεία με την περισπωμένη, ή δεν προφέραμε ούτε την ψιλή ούτε τη δασεία),

(γ) τέλος η εκμάθηση του πολυτονικού συστήματος ήταν δύσκολη και απαιτούσε επίμονες προσπάθειες.

Ι. ΟΙ ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΙΚΗΣ ΜΑΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

1. Η ελληνική, γλώσσα ινδοευρωπαϊκή

Η ελληνική γλώσσα ανήκει, όπως και οι περισσότερες ευρωπαϊκές γλώσσες, σε μια μεγάλη οικογένεια γλωσσών, την **ινδοευρωπαϊκή***. Οι προερχόμενες από την ινδοευρωπαική γλώσσες που μιλιούνται σήμερα αποτελούν ομάδες, σύμφωνα με τα συγγενικά χαρακτηριστικά τους, όπως είναι οι τευτονικές (ή γερμανικές) γλώσσες (γερμανική, αγγλική, ολλανδική και σκανδιναβικές: δανική, σουηδική, νορβηγική και ισλανδική), οι βαλτοσλαβικές (βαλτικές: λιθουανική, λεττονική κ.ά., σλαβικές: ρωσική, πολωνική, τσεχική, σερβοκροατική κ.ά.), οι ιταλοκελτικές (λατινική και οι νεότερες ευρωπαϊκές γλώσσες που προήλθαν απ' αυτήν, δηλαδή οι ρομανικές: ιταλική, γαλλική, ισπανική, πορτογαλική, ρουμανική κ.ά., και οι κελτικές: ιρλανδική, σκοτική, ουαλλική, βρετονική της Γαλλίας κ.ά.), η ινδοϊρανική (ιρανική – περσική – και ινδική, που αρχαία μορφή της είναι η σανσκριτική)· υπάρχουν επίσης μεμονωμένες γλώσσες, όπως η ελληνική, η αλβανική και η αρμενική. Ινδοευρωπαϊκές γλώσσες που δε μιλιούνται πια σήμερα είναι η χεττιτική και η τοχαρική.

Με τη συγκριτική εξέταση των κοινών στοιχείων των ινδοευρωπαϊκών γλωσσών οι γλωσσολόγοι μπόρεσαν να αποκτήσουν αρκετά σαφή γνώση της μορφής της ινδοευρωπαϊκής γλώσσας. Επειδή όμως απουσιάζουν αρχαιολογικά ή ανθρωπολογικά τεκμήρια, δεν ξέρουμε για την ινδοευρωπαϊκή γλώσσα ουτε από ποιον ουτε σε ποιο μέρος μιλήθηκε πριν διασπαρούν οι Ινδοευρωπαίοι στην απέραντη περιοχή που εκτείνεται από την κοιλάδα του Ινδού και του Γάγγη ποταμού ως την Ισλανδία και αργότερα σε άλλες ηπείρους. Οι προσπάθειες για τον εντοπισμό της αρχικής κοιτίδας των ινδοευρωπαϊκών λαών ή για τον προσδιορισμό του χρόνου που οι Ινδοευρωπαίοι ήταν ακόμη συγκεντρωμένοι αποτελούν θεωρίες αμφισβητούμενες. Μπορούμε πάντως να προσδιορίσουμε ποιες από τις ινδοευρωπαϊκές γλώσσες αποσπάστηκαν από την ινδοευρωπαϊκή μητέρα γλώσσα ενωρίτερα. Οι γλώσσες αυτές, που διασώζουν αρχαϊκότερα στοιχεία της ινδοευρωπαϊκής, βρίσκονται στις άκρες του χώρου που κατέλαβαν οι ινδοευρωπαϊκές γλώσσες, γιατί οι λαοί που έρχονταν αργότερα απωθούσαν αδιάκοπα τους προηγουμένους. Έτσι η ινδοϊρανική ομάδα στην ανατολή και η ιταλοκελτική στη δύση θεωρούνται ως ιδιαίτερα

* Άλλες γλωσσικές οικογένειες είναι η χαμιτοσημιτική (εβραϊκή, αραβική, αιθιοπική κ.ά.), η ουραλοαλταϊκή (ουγγρική, φινλανδική, λαπωνική, τουρκική, μογγολικές κ.ά.), η σινοθιβετιανή (κινεζική, θιβετιανή, ταϊλανδινή κ.ά.), η νεγροαφρικανική και μπαντού (σουαχίλι, ζουλού κ.ά.), η ινδονησιακή και πολυνησιακή κ.ά.

ΗΟΣ ΝΥΝ ΟΡΧΕΣΤΟΝ ΠΑΝΤΟΝ ΑΤΑΛΟΤΑΤΑ ΠΑΙΖΕΙ ΤΟΤΟ ΔΕΚΑΝ ΜΙΝ

Εικ. 4. Πριν από την ανάγνωση της Γραμμικής Β ήταν η αρχαιότερη ελληνική επιγραφή (γύρω στο 720 π.Χ.). Είναι γραμμένη σε παλαιό αττικό αλφάβητο κυκλικά από τα δεξιά προς τα αριστερά. Όπως βλέπουμε, το γράμμα Ε παριστάνει και το Η, ενώ το Ο παριστάνει και το Ω και το ΟΥ. Η επιγραφή λέει, σύμφωνα με μια ανάγνωση: «Όποιος από τους χορευτές χορεύει πιο χαριτωμένα από όλους, σ' αυτόν να απονεμηθεί το αγγείο».

αρχαϊκές, αντίθετα με τις κεντρικές ομάδες, την τευτονική και τη βαλτοσλαβική, που ήρθαν αργότερα και δε διατήρησαν παλαιότερους θεσμούς.

2. Προέλληνες

Οι πληροφορίες μας για την προϊστορική περίοδο της ελληνικής, δηλαδή την περίοδο ανάμεσα στην ινδοευρωπαϊκή εποχή ως το πρώτο γραπτό μνημείο της ελληνικής, είναι φυσικά ελλιπείς. Πάντως γενικά πιστεύουμε ότι οι Έλληνες άρχισαν γύρω στον 20. αι. π.Χ. να κατεβαίνουν στη χώρα αυτή, που απ' αυτούς ονομάστηκε Ελλάδα, σε τρία κύματα: πρώτοι οι Ίωνες γύρω στον 20. αι. π.Χ., έπειτα οι Αιολοαχαιοί γύρω στο 17ο αι. π.Χ. και τελευταίοι οι Δωριείς γύρω στο 12. αι. π.Χ. Οι λαοί που κατοικούσαν την περιοχή αυτή, όταν κατέβηκαν οι αρχαίοι Έλληνες, αντιπροσωπεύονται αρχαιολογικά στα μνημεία του κρητομινωικού ή αιγαίου πολιτισμού και ονομάζονται σήμερα συμβατικά Αιγαίοι ή Προέλληνες. Είναι φυσικό ότι από τη γλώσσα τους οι Έλληνες πήραν αρκε-

τές λέξεις, πολλές από τις οποίες διατηρούνται ως τις ημέρες μας. Τέτοιες λέξεις είναι: τοπωνύμια όπως *Ζάκυνθος, Κόρινθος, Παρνασσός, Λυκαβηττός, Κάλυμνος, Θάσος, Όλυμπος* κ.ά., ονόματα φυτών όπως *υάκινθος, άνηθον, δάφνη, ελαία, κάππαρις, κριθή, κυπάρισσος, σέλινον, φακή* κ.ά., ονόματα ζώων όπως *κωβίος* (νεοελλ. κωβιός), *σαργός, σπάρος* κ.ά., άλλες λέξεις όπως *θάλασσα, βασιλεύς, θάλαμος, θίασος, κιθάρα, κίνδυνος, τύραννος, χαλκός* κ.ά.

3. Μυκηναϊκή γλώσσα

Η ιστορική περίοδος της ελληνικής γλώσσας, όπως και κάθε γλώσσας, αρχίζει από τότε που εμφανίζονται γραπτά μνημεία. Ως πριν από λίγα χρόνια πιστεύαμε ότι τα πιο παλιά κείμενα της ελληνικής γλώσσας ήταν τα ομηρικά έπη, που είχαν πάρει την τελική τους μορφή στον 8. αι. π.Χ., και η επιγραφή του Διπύλου των Αθηνών της ίδιας εποχής (εικ. 4). Όμως το 1952 ο Άγγλος αρχιτέκτονας Βέντρις, με τη συνεργασία του συμπατριώτη του ελληνιστή Τσάντγουικ, κατόρθωσε να διαβάσει ελληνικές επιγραφές πολύ πιο παλιές από τα γνωστά γραπτά μνημεία. Οι επιγραφές αυτές ήταν γραμμένες με αιχμηρό όργανο πάνω σε πήλινες πινακίδες, ξεραμένες στον ήλιο. Κατά την πυρκαγιά που κατέστρεψε τα ανάκτορα ο πηλός των πινακίδων ψήθηκε κι έτσι διατηρήθηκε ως σήμερα. Οι πινακίδες αυτές βρέθηκαν στην Κνωσό της Κρήτης, στην Πύλο, στις Μυκήνες κ.α. και χρονολογούνται άλλες γύρω στα 1400 (Κρήτη) και άλλες γύρω στα 1200 (Πύλος) π.Χ. Οι επιγραφές ήταν γραμμένες σε γραφή άγνωστη ως τότε, η οποία ονομάζεται Γραμμική Β (για διάκριση από την παλαιότερη Γραμμική Α, που δεν έχει διαβαστεί ακόμη) και είναι συλλαβική, δηλαδή διαθέτει σημεία για την παράσταση όχι των φθόγγων (όπως συμβαίνει με τη φωνητική γραφή) αλλά των συλλαβών, π.χ. ti-ri-po=τρίπος, ku-ru-so=χρυσός, a-ko-ro=αγρός, a-ko-so-ne=άξονες. Έτσι το γραφικό σύστημα είναι πολύπλοκο, με 88 σημεία (εικ. 5, 6), μερικά από τα οποία δεν έχουν ακόμη αναγνωριστεί, και αποδίδει την ελληνική γλώσσα κατά τρόπο ατελή.

Εκτός από τα συλλαβογράμματα η μυκηναϊκή γραφή περιλαμβάνει και 160 περίπου ιδεογράμματα, σύμβολα δηλαδή που παριστάνουν αντικείμενα ή έννοιες, τα οποία διευκόλυναν την ανάγνωση της γραφής.

Η ανάγνωση της Γραμμικής Β δεν έχει ιδιαίτερη σημασία για την ελληνική λογοτεχνία, γιατί τα κείμενα των πινακίδων είναι λογαριασμοί και καταστάσεις προσώπων και πραγμάτων. Όμως για τη γνώση της οικονομικής και πολιτικής κατάστασης του μυκηναϊκού κόσμου και για την ιστορία της γλώσσας μας η αξία των πινακίδων είναι ανυπολόγιστη. Γιατί δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η γλώσσα των επιγραφών αυτών είναι ελληνική, που πολλά στοιχεία της τα συναντούμε αργότερα στην ομηρική γλώσσα ή στις ελληνικές διαλέκτους, ιδιαίτερα στην

A 08	JO 36	NU 55	RA_2 76	TI 37	*22
A_2 25	KA 77	NWA 48	RA_3 33	TO 05	*34
A_3 43	KE 44	O 61	RE 27	TU 69	*35
AU 85	KI 67	PA 03	RI 53	TWE 87	*47
DA 01	KO 70	PE 72	RO 02	TWO 91	*49
DE 45	KU 81	PI 39	RO_2 68	U 10	*56
DI 07	MA 80	PO 11	RU 26	WA 54	*63
DO 14	ME 13	PTE 62	SA 31	WE 75	*64
DU 51	MI 73	PU 50	SE 09	WI 40	*65
DWE 71	MO 15	PU_2 29	SI 41	WO 42	*79
DWO 90	MU 23	QA 16	SO 12	ZA 17	*82
E 38	NA 06	QE 78	SU 58	ZE 74	*83
I 28	NE 24	QI 21	TA 59	ZO 20	*86
JA 57	NI 30	QO 32	TA_2 66	*18	
JE 46	NO 52	RA 60	TE 04	*19	

Εικ. 5. Γραμμική Β
Πίνακας των συλλαβογραμμάτων

Εικ.6. Εικόνα πινακίδας της Κνωσού
Ανάγνωσή της με βάση την αποκρυπτογράφηση του Βέντρις:
to-sa pa-ka-na
Μεταγραφή στα ελληνικά:
τόσ(σ)α φάσγανα (ξίφος) 50

Σχόλια

-τόσ(σ)α· η κοινή και σήμερα αντωνυμία είναι συνηθισμένη στα μυκηναϊκά κείμενα.
-φάσγανα· ον. εν. **το φάσγανον,** συνηθισμένη στα ομηρικά έπη λέξη για το ξίφος, τη συναντούμε και στην αρχαία κυπριακή διάλεκτο. Το ιδεόγραμμα για την παράσταση του ξίφους είναι εύγλωττο. Οι πέντε οριζόντιες γραμμές δηλώνουν στο σύστημα της μυκηναϊκής αρίθμησης τον αριθμό 50 (κάθε οριζόντια γραμμή αντιστοιχεί με 10 μονάδες)
(Ι.Κ. Προμπονα, *Σύντ. εισ. εις την μυκηναϊκήν φιλολογίαν*, σελ. 103)

αρκαδοκυπριακή. Αυτό βέβαια δε σημαίνει ότι η μυκηναϊκή γλώσσα είναι ο άμεσος πρόγονος ορισμένης ελληνικής διαλέκτου. (Δεν πρέπει να παραβλέπουμε το γεγονός ότι ανάμεσα στην εποχή της γλώσσας αυτής και στις πρώτες μαρτυρίες για τις ελληνικές διαλέκτους μεσολαβεί ένα χρονικό διάστημα 5-6 αιώνων.) Αν θέλαμε να αναζητήσουμε κάποια στενότερη σχέση, θα λέγαμε ότι η γλώσσα των πινακίδων συγγενεύει περισσότερο με τη γλώσσα των ομηρικών επών.

4. Η γλώσσα των ομηρικών επών

Οι παλιές μαρτυρίες ότι ο Πεισίστρατος φρόντισε για την αποκατάσταση ενός επίσημου κειμένου των ομηρικών επών οδήγησαν τους φιλολόγους να πιστέψουν ότι τα έπη γράφτηκαν για πρώτη φορά στα χρόνια του Πεισιστράτου (τον 6. αι. π.Χ.), ενώ ως τότε παραδίδονταν μόνο προφορικά. Όμως νεότερες έρευνες πάνω στην προφορική και αυτοσχέδια επική ποίηση σε άλλους λαούς και ιδίως το γεγονός ότι από πολύ παλαιότερα υπήρχε γραφή στην Ελλάδα αποδεικνύουν ότι τα ομηρικά έργα είχαν καταγραφεί εξαρχής από τον ποιητή στο δεύτερο μισό του 8. αι. π.Χ. και οι αοιδοί και οι ραψωδοί τα αποστήθιζαν και τα απάγγελλαν. Στην εποχή του Πεισιστράτου, κατά την ανασύνταξη και αποκατάσταση του κειμένου από τα παλαιότερα χειρόγραφα, δεν είναι απίθανο να μπήκαν στο κείμενο μερικοί αττικοί τύποι.

Όμως η γλώσσα των ομηρικών επών δε συμπίπτει με μια ορισμένη διάλεκτο, αλλά χαρακτηρίζεται από διαλεκτική ποικιλία. Οι παλαιότεροι φιλόλογοι, παρασυρμένοι από την ποικιλία αυτή, πίστεψαν πως μπορούσαν να αποκαταστήσουν μια Ιλιάδα αρχαιότερη, που είχε συντεθεί στα αιολικά, από την οποία προήλθε η μεταγενέστερη ιωνική *Ιλιάδα*. Οι προσπάθειες αυτές δεν καρποφόρησαν, γιατί αποδείχτηκε ότι η ομηρική γλώσσα δεν ανήκει καθαρά σε καμιά διάλεκτο παρουσιάζοντας στοιχεία κυρίως ιωνικά και αιολικά. (Ο αποκλεισμός της δωρικής δικαιολογείται ιστορικά, γιατί στα ομηρικά έπη εξυμνούνται οι δόξες μιας αυτοκρατορίας την οποία κατέστρεψε η δωρική εισβολή.) Δηλαδή είχαν χαρακτήρα συμβατικό αλλά προσιτό στον καθένα που μιλούσε ελληνικά, που δε μιλήθηκε ποτέ και πουθενά, είναι μια γλώσσα καθαρά λογοτεχνική. Στα αρχαία ελληνικά οι περισσότερες λογοτεχνικές (γραμματειακές) γλώσσες είχαν χαρακτήρα συμβατικό αλλά προσιτό στον καθένα που μιλούσε ελληνικά, έστω κι αν η κατανόησή τους απαιτούσε προσπάθεια εξαιτίας κάποιας ιδιαίτερης σύνταξης ή ενός ιδιαίτερου λεξιλογίου.

Μερικοί γραμματικοί τύποι στα ομηρικά έπη δείχνουν ότι η γλώσσα τους έχει αρκετή συγγένεια με τη γλώσσα που απεικονίζουν οι πινακίδες της Πύλου, τη μυκηναϊκή, η οποία συγγενεύει περισσότερο, όπως είπαμε, με την αρκαδοκυπριακή διάλεκτο. Η σχέση της αρκαδοκυπριακής με την αιολική επιβεβαιώνεται από τη μυθολογία για τις σχέσεις των πολιτιστικών κέντρων των Μυκηνών της Πελοποννήσου με τη Θήβα και τον Ορχομενό της Βοιωτίας.

II. ΑΡΧΑΙΕΣ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΔΙΑΛΕΚΤΟΙ. Η ΑΤΤΙΚΗ ΔΙΑΛΕΚΤΟΣ

1. Διαίρεση μιας γλώσσας σε διαλέκτους

Η κατάτμηση μιας γλώσσας σε διαλέκτους οφείλεται σε πολλές και διαφορετικές αιτίες, που ποικίλλουν ανάλογα με την περίπτωση. Όμως ένας βασικός λόγος είναι η χαλάρωση των επαφών ανάμεσα στα μέλη μιας ομόγλωσσης κοινότητας. Η χαλάρωση αυτή μπορεί να προκύψει από λόγους ιστορικούς ή φυσικούς. Ιστορικοί λόγοι είναι π.χ. μια μετακίνηση του πληθυσμού από ένα μέρος σε άλλο (μετανάστευση, αποικισμός, εισβολή κτλ.) ή η δημιουργία νέων διοικητικών κέντρων με τα οποία επικοινωνούν οι πληθυσμοί, όπως π.χ. η Κωνσταντινούπολη κατά τη βυζαντινή εποχή, ενώ φυσικοί λόγοι είναι π.χ. η γεωγραφική διαμόρφωση του εδάφους (μια χώρα με πολλά βουνά εμποδίζει την επικοινωνία των ανθρώπων και επομένως ευνοεί τη διαλεκτική διαφοροποίηση).

Είναι βέβαιο ότι αυτοί οι λόγοι επέδρασαν και στην περίπτωση της διαίρεσης της αρχαίας ελληνικής σε διαλέκτους. Η φυσική γεωγραφία της Ελλάδας, με τα όρη που περιβάλλουν τις πεδιάδες και δε διευκολύνουν τους πληθυσμούς να έρχονται σε επαφή μεταξύ τους, αλλά και η αντίληψη των αρχαίων Ελλήνων για την πόλη-κράτος, που έδινε σε κάθε πόλη πολιτική αυτοτέλεια, ευνόησαν τη διαφοροποίηση σε διαλέκτους.

2. Οι αρχαίες ελληνικές διάλεκτοι

Οι αρχαίες ελληνικές διάλεκτοι διαιρούνται γεωγραφικά σε *δυτικές* και *ανατολικές*. Οι δυτικές περιλαμβάνουν τη *βορειοδυτική (φωκική, λοκρική* κ.ά.) και τη *δωρική (λακωνική, αργολική, δωδεκανησιακή* κ.ά.). Οι ανατολικές την *ιωνοαττική*, την *αιολική* και την *αρκαδοκυπριακή*. Οι αρχαίες διάλεκτοι είχαν αρκετές διαφορές μεταξύ τους στη φωνητική και μορφολογία (λιγότερες στη σύνταξη) αλλά όχι τόσο μεγάλες, ώστε να μην καταλαβαίνουν τίποτε από αυτές εκείνοι που δεν τις μιλούσαν. Μιλιούνταν σε ξεχωριστές περιοχές (εικ. 7): Η **αρκαδοκυπριακή** στην Αρκαδία και στο μεγαλύτερο μέρος της Κύπρου· η **ιωνοαττική** στην Αττική, Εύβοια, Κυκλάδες, στη μικρασιατική ακτή του Αιγαίου από τη Σμύρνη ως τη Φώκαια και τη Μίλητο με τις πολυάριθμες αποικίες τους, και στα παράκτια νησιά της Μικρασίας, ανάμεσα στα οποία ήταν η Χίος και η Σάμος· η **αιολική**, σε τρεις κύριες ομάδες, μιλιόταν στη Βοιωτία, στη Θεσσαλία και στη Λέσβο με την απέναντι μικρασιατική ακτή· τέλος η **δωρική** καταλάμβανε το 1/3 της Πελοποννήσου, μερικά νησιά των Σποράδων,

Εικ.7. Διαλεκτολογικός χάρτης του Αιγαίου και των παραλίων της Μ. Ασίας μετά τον πρώτο ελληνικό αποικισμό

όπως η Μήλος και η Θήρα, όλη σχεδόν την Κρήτη, τη Ρόδο και τα Δωδεκάνησα· όλα αυτά με τις πολυάριθμες αποικίες τους (π.χ. Κέρκυρα, Συρακούσες, Τάραντα, Κρότωνα κ.ά.).

Μερικά από τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα των διαλέκτων.

Της αρκαδοκυπριακής:

- Η ονομαστική πληθυντικού των ονομάτων του τύπου *ὁ βασιλεύς* κάνει *οἱ βασιλῆες*.
- Διατηρεί, όπως και μερικές άλλες διάλεκτοι, το φθόγγο W που γράφεται με F (δίγαμμα), π.χ. *Fέργον* (= έργον).
- Την αρχαία πρόθεση *ἐν (ἐν μέρει)* τη διατηρεί με τη μορφή *ἰν*, π.χ. *ἰν τᾷ μάχᾳ* (= στη μάχη), και την πρόθεση *πρός* με τη μορφή *πός*.

Της αιολικής:

- Κοντά στα υγρά και έρρινα σύμφωνα παρουσιάζει συχνά *ο* αντί *α*, π.χ. *στροτός* (= στρατός), *ἔνοτος* (= ένατος).
- Τρέπει το *ο* σέ *υ*, π.χ. *ἄλλυ, ἀπύ, ὄνυμα*.
- Η αρχαία ελληνική είχε εκτός από ρήματα σε *-ω* και ρήματα σε *-μι*. Αυτά τα ρήματα είναι συχνότερα στην αιολική, π.χ. *κάλημι* (= καλώ), *φίλημι* (= φιλώ), *ἀδίκημι* (= αδικώ).
- Στην αιολική της Λέσβου (η οποία γνώρισε σύντομη αλλά ζωηρή λογοτεχνική ακμή στον 7. αι. π.Χ.) ο τόνος ανεβαίνει προς την αρχή της λέξης, π.χ. *βῶμος, βασίλευς, πόταμος*.
- Στην αιολική της Θεσσαλίας το *ω* γίνεται *ου*, π.χ. *τοῦν ἄλλουν Ἑλλάνουν* (= των άλλων Ελλήνων).

Της δωρικής:

- Το ινδοευρωπαϊκό *α* δεν το τρέπει σε *η* όπως η ιωνοαττική, αλλά το διατηρεί, π.χ. *φάμα* (= φήμη), *παγα* (= πηγή), *μάτηρ* (= μήτηρ).
- Το *τ* πριν από το *ι* δεν το τρέπει σε *σ* αλλά το διατηρεί, π.χ. *πέρυτι* (= πέρυσι).
- Διατηρεί την παλαιά κατάληξη του πρώτου πληθυντικού προσώπου των ρημάτων *-μες*, π.χ. *ἔχομες, λέγομες, φέρομες* (= **έχομεν, λέγομεν, φέρομεν**).
- Διατηρεί την παλαιά μορφή του άρθρου-δεικτικής αντωνυμίας στον πληθυντικό *τοί* για το αρσενικό και *ταί* για το θηλυκό, π.χ. *τοί ἄνδρες, ταί γυναῖκες*.

Της ιωνοαττικής:

- Τρέπει, μόνη αυτή από όλες τις διαλέκτους, το μακρόχρονο α σε η, π.χ. *φήμη, πηγή, μήτηρ, ἱστορίη* (η αττική το διατηρεί σε ορισμένες περιπτώσεις: *ἱστορία*).
- Αποφεύγει, μόνη αυτή, την αποκοπή των προθέσεων, π.χ. *καταθανεῖν* (και όχι *κατθανεῖν*).
- Σχηματίζει, μαζί με την αρκαδοκυπριακή, σε *-ναι* το απαρέμφατο των ρημάτων σε *-μι*, π.χ. *τίθημι* (= θέτω)→*τιθέναι* (ενώ η δωρική το σχηματίζει σε *-μεν: τιθέμεν*).
- Το μόριο που χρησιμοποιείται για την έκφραση του δυνατού είναι στην ιωνοαττική και την αρκαδική *ἄν*, ενώ στη δωρική είναι *κα* και στην αιολική *κε*.

Ειδικά η αττική διάλεκτος διαφέρει από την καθαρά ιωνική και στα εξής σημεία:

- Έχει *ττ* αντί *σσ*, π.χ. *θάλασσα* -αττ. *θάλαττα, μέλισσα* -αττ. *μέλιττα*.
- Τρέπει το συμφωνικό σύμπλεγμα *ρσ* σε *ρρ*, π.χ. *χερσόνησος* -αττ. *χερρόνησος, θάρσος* -αττ. *θάρρος, ἄρσεν* -αττ. *ἄρρεν*.

Κάνει περισσότερες συναιρέσεις φωνηέντων, π.χ. ιων. *ἔθνεα* -αττ. *ἔθνη, ἔθνεος-ἔθνους*. Δεν αποσιωπά τη δασεία (το δασύ πνεύμα = h), όπως κάνει αρκετα ενωρίς ή ανατολική ιωνική, π.χ. ιων. *κατ' ἡσυχίην* -αττ. *καθ' ἡσυχίαν*, ιων. *ἀπέντες* -αττ. *ἀφέντες* (μετοχή), ιων. *οὐκ ἥκιστα* -αττ. *οὐχ ἥκιστα* (τα σύμφωνα *θ, φ, χ* είναι δασέα, δηλαδή διαφέρουν από τα ψιλά *τ, π, κ* ως προς τη δασύτητα, π.χ. το *τ* προφερόταν t, ενώ το *θ* είχε την προφορά th).

3. Λογοτεχνικές γλώσσες

Για τη γλώσσα στην οποία γράφουν οι αρχαίοι συγγραφείς είναι χαρακτηριστικό το παράδειγμα του Πινδάρου, που αν και κατάγεται από τη Βοιωτία και έχει μητρική γλώσσα την αιολική διάλεκτο εντούτοις γράφει στη δωρική τα ποιήματά του. Αυτό συμβαίνει, γιατί οι αρχαίοι γράφουν όχι στη γλώσσα του τόπου τους αλλά στη γλώσσα που καλλιεργήθηκε το είδος με το οποίο ασχολούνται. Έτσι, επειδή η χορική ποίηση, δηλαδή η λυρική ποίηση που προορίζεται να ψάλλεται από μια ομάδα ανθρώπων και όχι από ένα άτομο, καλλιεργήθηκε από τους Δωριείς, που είχαν αναπτύξει ιδιαίτερα το ομαδικό πνεύμα, γι' αυτό οι ποιητές που ασχολούνται με το είδος αυτό της ποίησης γράφουν στη δωρική διάλεκτο. Και οι αρχαίοι κιόλας είχαν παρατηρήσει πως όλοι οι μεγάλοι χορικοί ποιητές (Πίνδαρος, Βακχυλίδης κ.ά.) είχαν μητρικές διαλέκτους διαφορετικές από τη γλώσσα της χορικής ποίησης, τη δωρική διάλεκτο. Όμως είναι σημαντικό για την κατανόηση της έννοιας της λογοτεχνικής γλώσσας ότι η γλώσσα στην οποία γράφει ο Πίνδαρος είναι δωρική μόνο επιφανειακά: έχει ορισμένα συμβατικά στοιχεία της δωρικής που δίνουν στη γλώσσα ένα εξωτερικό χρώμα για να θυμίζει την ομιλούμενη δωρική, στην πραγματικότητα όμως είναι η γλώσσα της υψηλής ποίησης.

Λυρική ποίηση έχει γραφεί και στην αιολική διάλεκτο (κυρίως από τη Σαπφώ και τον Αλκαίο, που έζησαν και οι δυο στα τέλη του 7. αι.) και στην ιωνική, στην οποία καλλιεργήθηκε ιδιαίτερα η ελεγεία για την έκφραση ποικίλων προσωπικών συναισθημάτων (από Ίωνες και Αθηναίους κυρίως).

4. Ιωνικός και αττικός λόγος

Ιστοριογραφία.

Τα ομηρικά ποιήματα, η πρώτη λογοτεχνική γλώσσα, εμφανίζονται στο δεύτερο μισό του 8. αι. π.Χ. και η λυρική ποίηση ακμάζει στη Λέσβο στο τέλος του 7. αι. Αρκετά αργότερα, τον 6. αι., παρουσιάζεται ο λογοτεχνικός πεζός λόγος, διηγηματικός και επιστημονικός, δημιούργημα των Ιώνων της Μικράς Ασίας, οι οποίοι πλούτισαν από το εμπόριο και αισθάνθηκαν ισχυρή περιέργεια για την ιστορία και τη φυσική. Έτσι μπορούμε να πούμε ότι οι *Γενεηλογίαι* του Εκαταίου του Μιλησίου θεωρούνται το αρχαιότερο ιστορικό έργο με λογοτεχνι-

κό χαρακτήρα. Αλλά ο ιωνικός πεζός λόγος αντιπροσωπεύεται ικανοποιητικά με τις Ιστορίες του Ηροδότου από τη δωρική Αλικαρνασσό και, κατά δεύτερο λόγο, από τα ιατρικά κείμενα του Ιπποκράτη που κι αυτός καταγόταν από τη δωρική Κω. Η γλώσσα του Ηροδότου, αντίθετα με τον παραδοσιακό και τεχνητό χαρακτήρα της γλώσσας του έπους, κυλά άμεσα και αποβλέπει στη μεγαλύτερη δυνατή σαφήνεια. Η φράση στον Ηρόδοτο έχει απλή δομή και προτιμά την παράταξη· η υπόταξη περιορίζεται σχεδόν μονάχα στις χρονικές και υποθετικές προτάσεις.

Περνώντας από τον Ηρόδοτο στο Θουκυδίδη, που γράφει στην αττική διάλεκτο, βλέπουμε τον αττικό πεζό λόγο να φτάνει σε ασύγκριτη ακριβολογία και σε τέλεια κυριαρχία στα εκφραστικά μέσα, έτσι που το έργο του να θεωρείται από καθαρά γλωσσική άποψη ως η ανώτερη μορφή του ιστορικού είδους στην Αθήνα.

Φιλοσοφία.

Η αττική διάλεκτος υπήρξε η γλώσσα και της φιλοσοφίας στην Αθήνα. Η γλώσσα αυτή έφτασε με τον Πλάτωνα στην ύψιστη ακμή της για να εκφράσει με όλες τις δυνατότητές της την αφηρημένη φιλοσοφική σκέψη με την ακρίβεια που ταιριάζει σ' ένα μαθηματικό θεώρημα.

Ρητορεία.

Η αττική διάλεκτος ακόμη υπήρξε η γλώσσα της ρητορείας, και της δικανικής και της πολιτικής και της πανηγυρικής. Η γλώσσα της ρητορείας με το Δημοσθένη φτάνει στο σημείο να εκφράσει με πληρότητα την ποικιλία των συναισθημάτων του ρήτορα.

Τραγωδία.

Η γλώσσα αυτή έφτασε με τον Πλάτωνα στην ύψιστη ακμή της για να εκφρά-ζεται στην αττική διάλεκτο όπως μιλιόταν από τους Αθηναίους με ορισμένα χαρακτηριστικά της ιωνικής, π.χ. ιων. *πράσσω, γλῶσσα* αντί αττ. *πράττω, γλῶττα.* Γενικά ο τραγικός ποιητής δεν αποφεύγει να χρησιμοποιεί στοιχεία της αρχαίας αττικής ή της ιωνικής, όταν είναι βέβαιος ότι θα κατανοηθούν από το κοινό του, και στα χορικά και στα διαλογικά μέρη. Ειδικά για τα χορικά μέρη επιδιώκει να δώσει εντύπωση δωρίζουσας γλώσσας, π.χ. αποκαθιστά συστηματικά το μακρόχρονο *α.* που η ιωνοαττική, όπως είδαμε, το έτρεψε σε *η: ἀρετά, παγά* αντί *ἀρετή, πηγή* ή χρησιμοποιεί συχνά την προσωπική αντωνυμία *νιν* (= αυτόν, αυτήν κτλ.), που μαρτυρείται στη δωρική.

Επικράτηση και διάδοση της αττικής διαλέκτου.

Η ανάπτυξη των Αθηνών μετά τους περσικούς πολέμους και η ανάδειξή τους σε πολιτικό και πολιτιστικό κέντρο με πανελλήνιο κύρος είχαν επίπτωση

και στη διάδοση της γλώσσας τους. Η αττική διάλεκτος, καλλιεργημένη από την ιστορία, τη φιλοσοφία, τη ρητορεία, το θέατρο, άρχισε να διαδίδεται σε όλες τις ελληνόφωνες περιοχές, ιδίως από τότε που επιβλήθηκε η αθηναϊκή ηγεμονία σε άλλους Έλληνες. Ένα γεγονός με αποφασιστική σημασία για την επικράτηση και διάδοση της αττικής διαλέκτου υπήρξε η επισημοποίηση κατά τον 5. αι. π.Χ. της αττικής διαλέκτου στη Μακεδονία, όπου μιλούσαν μια τοπική διάλεκτο συγγενική με τη δωρική και τη θεσσαλική. Με τις κατακτήσεις του Μεγάλου Αλεξάνδρου η αττική διάλεκτος διαδίδεται σε όλες τις χώρες της αυτοκρατορίας του.

ΚΕΙΜΕΝΑ

ΑΤΤΙΚΟΙ ΠΕΖΟΓΡΑΦΟΙ (ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΡΗΤΟΡΙΚΗ - ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ) ΚΑΙ ΠΟΙΗΤΕΣ

1. Ο έπαινος των προγόνων

Ἄρξομαι δέ ἀπό τῶν προγόνων πρῶτον· δίκαιον γάρ αὐτοῖς καί πρέπον δέ ἅμα ἐν τῷ τοιῷδε τήν τιμήν ταύτην τῆς μνήμης δίδοσθαι. Τήν γάρ χώραν οἱ αὐτοί αἰεί οἰκοῦντες διαδοχῇ τῶν ἐπιγιγνομένων μέχρι τοῦδε ἐλευθέραν δι' ἀρετήν παρέδοσαν. Καί ἐκεῖνοί τε ἄξιοι ἐπαίνου καί ἔτι μᾶλλον οἱ πατέρες ἡμῶν· κτησάμενοι γάρ πρός οἷς ἐδέξαντο ὅσην ἔχομεν ἀρχήν οὐκ ἀπόνως ἡμῖν τοῖς νῦν προσκατέλιπον. Τά δέ πλείω αὐτῆς αὐτοί ἡμεῖς οἵδε οἱ νῦν ἔτι ὄντες μάλιστα ἐν τῇ καθεστηκυίᾳ ἡλικίᾳ ἐπηυξήσαμεν, καί τήν πόλιν τοῖς πᾶσι παρεσκευάσαμεν καί ἐς πόλεμον καί ἐς εἰρήνην αὐταρκεστάτην. (Θουκυδίδου *Ἱστορίαι* 2, 36, 1-3).

Μετάφραση

Θα αρχίσω πρώτα από τους προγόνους μας. Γιατί είναι δίκαιο και συγχρόνως ταιριαστό σε μια τέτοια περίσταση να τους δίνεται η τιμή να μνημονεύονται. Γιατί κατοικώντας διαρκώς οι ίδιοι τη χώρα μας, η μια γενιά μετά την άλλη, την παρέδωσαν ελεύθερη μέχρι τώρα με την ανδρεία τους. Και εκείνοι βέβαια είναι άξιοι του επαίνου μας, και ακόμη περισσότερο οι πατέρες μας. Γιατί αυτοί, κοντά σ' εκείνα που δέχτηκαν, απόκτησαν όση επικράτεια έχουμε και την κληροδότησαν σ' εμάς τους τωρινούς όχι χωρίς κόπους. Τα επιπλέον, εμείς εδώ όσοι είμαστε ακόμη σε ώριμη περίπου ηλικία τα αυξήσαμε και παρασκευάσαμε την πόλη σε όλα, ώστε να είναι απόλυτα αυτάρκης και για τον πόλεμο και για την ειρήνη.

2. Η πολιτική του Δημοσθένη

Οὐκοῦν οὐ μόνον τό Χερρόνησον καί Βυζάντιον σῶσαι, οὐδέ τό κωλῦσαι τόν Ἑλλήσποντον ὑπό Φιλίππῳ γενέσθαι τότε, οὐδέ τό τιμᾶσθαι τήν πόλιν ἐκ τούτων ἡ προαίρεσις ἡ ἐμή καί ἡ πολιτεία διεπράξατο, ἀλλά καί πᾶσιν ἔδειξεν ἀνθρώποις τήν τε τῆς πόλεως καλοκαγαθίαν καί τήν Φιλίππου κακίαν. Ὁ μέν γάρ σύμμαχος ὤν τοῖς Βυζαντίοις πολιορκῶν αὐτούς ἑωρᾶθ' ὑπό πάντων. Οὗ τί γένοιτ' ἄν αἴσχιον ἤ μιαρώτερον; Ὑμεῖς δ' οἱ καί μεμψάμενοι πολλά καί δίκαι' ἄν ἐκείνοις εἰκότως περί ὧν ἠγνωμονήκεσαν εἰς ὑμᾶς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν

χρόνοις, οὐ μόνον οὐ μνησικακοῦντες οὐδὲ προϊέμενοι τούς ἀδικουμένους, ἀλλά καί σῴζοντες ἐφαίνεσθε, ἐξ ὧν δόξαν, εὔνοιαν παρά πάντων ἐκτᾶσθε. Καί μήν ὅτι μέν πολλούς ἐστεφανώκατ᾽ ἤδη τῶν πολιτευομένων ἅπαντες ἴσασι· δι᾽ ὅντινα δ᾽ ἄλλον ἡ πόλις ἐστεφάνωται, σύμβουλον λέγω καί ῥήτορα, πλην δι᾽ ἔμ᾽, οὐδ᾽ ἂν εἷς εἰπεῖν ἔχοι. (Δημοσθένους *Περί του στεφάνου* 93-94).

Μετάφραση

Λοιπόν το σχέδιό μου και η πολιτική μου κατόρθωσε όχι μόνο να σώσει τη Χερσόνησο και το Βυζάντιο και να εμποδίσει τον Ελλήσποντο να υποταχθεί τότε στο Φίλιππο, και να εκτιμάται η πόλη μας γι᾽ αυτά· αλλά ακόμη έδειξε σε όλους τους ανθρώπους και την ευγένεια της πόλης και την αναξιοπιστία του Φιλίππου. Αυτόν, πραγματικά, αν και ήταν σύμμαχος των Βυζαντίων, όλοι τον έβλεπαν να τους πολιορκεί. Απ᾽ αυτό τι μπορεί να είναι πιο αισχρό ή πιο μιαρό; Εσείς που εύλογα θα μπορούσατε να έχετε για κείνους πολλά και δίκαια παράπονα για όσες αγνωμοσύνες έδειξαν σε σας στα προηγούμενα χρόνια, φανήκατε όχι μόνο ότι δε μνησικακείτε ούτε εγκαταλείπετε τους αδικουμένους, αλλά και ότι τους σώζετε. Από αυτά αποκτούσατε απ᾽ όλους δόξα, εύνοια. Και βέβαια ότι έχετε στεφανώσει ήδη πολλούς πολιτικούς όλοι το ξέρουν. Όμως κανείς δεν μπορεί να πει εξαιτίας τίνος άλλου έχει στεφανωθεί η πόλη, εννοώ συμβούλου και ρήτορα, εκτός από μένα.

3. Η γένεση των αντίθετων πραγμάτων

– Μή τοίνυν κατ᾽ ἀνθρώπων, ἦ δ᾽ ὅς, σκόπει μόνον τοῦτο, εἰ βούλει ῥᾷον μαθεῖν, ἀλλά καί κατά ζῴων πάντων καί φυτῶν, καί ξυλλήβδην ὅσαπερ ἔχει γένεσιν, περί πάντων ἴδωμεν ἆρ᾽ οὑτωσί γίγνεται πάντα, οὐκ ἄλλοθεν ἢ ἐκ τῶν ἐναντίων τά ἐναντία, ὅσοις τυγχάνει ὄν τοιοῦτόν τι· οἷον τό καλόν τῷ αἰσχρῷ ἐναντίον που καί δίκαιον ἀδίκῳ, καί ἄλλα δή μυρία οὕτως ἔχει. Τοῦτο οὖν σκεψώμεθα· ἆρα ἀναγκαῖον ὅσοις ἔστι τι ἐναντίον, μηδαμόθεν ἄλλοθεν αὐτό γίγνεσθαι ἢ ἐκ τοῦ αὐτῷ ἐναντίου· οἷον ὅταν μεῖζόν τι γίγνηται, ἀνάγκη που ἐξ ἐλάττονος ὄντος πρότερον ἔπειτα μεῖζον γίγνεσθαι; - Ναί. - Οὐκοῦν κἄν ἔλαττον γίγνηται, ἐκ μείζονος ὄντος πρότερον ὕστερον ἔλαττον γενήσεται; - Ἔστιν οὕτω, ἔφη. - Καί μήν ἐξ ἰσχυροτέρου γε τό ἀσθενέστερον καί ἐκ βραδυτέρου τό θᾶττον; - Πάνυ γε. - Τί δέ; Ἄν τι χεῖρον γίγνηται, οὐκ ἐξ ἀμείνονος, καί ἄν δικαιότερον, ἐξ ἀδικωτέρου; - Πῶς γάρ οὔ; - Ἱκανῶς οὖν, ἔφη, ἔχομεν τοῦτο, ὅτι πάντα οὕτω γίγνεται, ἐξ ἐναντίων τά ἐναντία πράγματα. - Πάνυ γε. (Πλάτωνος *Φαίδων* 70d-71a).

Μετάφραση

– Μην το εξετάζεις λοιπόν, είπε αυτός, μονάχα σε σχέση με τους ανθρώπους, αν θέλεις να το καταλάβεις ευκολότερα, αλλά και σε σχέση με όλα τα ζώα και φυτά, και γενικά με όλα όσα έχουν γένεση. Ας δούμε, άραγε σε κάθε περίπτωση έτσι γίνονται όλα, όχι από αλλού αλλά από τα αντίθετα γίνονται τα αντίθετα, σε όσα πράγματα τυχαίνει να υπάρχει κάτι τέτοιο, όπως π.χ. το ωραίο είναι αντίθετο στο άσχημο, θαρρώ, και το δίκαιο στο άδικο και, φυσικά, άλλα μύρια είναι έτσι. Τούτο λοιπόν ας εξετάσουμε: άραγε αναγκαστικά, σε όσα υπάρχει κάτι αντίθετο, αυτό δε γίνεται από πουθενά αλλού παρά από το αντίθετό του. Π.χ. όταν κάτι γίνεται μεγαλύτερο, είναι ανάγκη, νομίζω, από μικρότερο που ήταν προηγουμένως έπειτα να γίνεται μεγαλύτερο; - Ναι. - Λοιπόν και αν γίνεται μικρότερο, από μεγαλύτερο που ήταν προηγουμένως ύστερα θα γίνει μικρότερο; - Έτσι είναι, είπε. - Και βέβαια από ένα ισχυρότερο γεννιέται το ασθενέστερο και από ένα βραδύτερο το ταχύτερο; - Βεβαιότατα. - Τι ακόμη; Αν κάτι γίνεται χειρότερο, δε γίνεται από καλύτερο που ήταν, και αν δικαιότερο από πιο άδικο; - Πώς όχι, πραγματικά; - Ικανοποιητικά λοιπόν, είπε, το κατέχουμε αυτό, ότι δηλαδή όλα έτσι γίνονται, από τα αντίθετα τα αντίθετα πράγματα. - Βεβαιότατα.

4. Ο καλός κυβερνήτης αγαπά πρώτα απ᾽ όλα την πατρίδα του

ΚΡΕΩΝ. ἀμήχανον δέ παντός ἀνδρός ἐκμαθεῖν
ψυχήν τε καί φρόνημα καί γνώμην, πρίν ἄν
ἀρχαῖς τε καί νόμοισιν ἐντριβής φανῇ.
ἐμοί γάρ ὅστις πᾶσαν εὐθύνων πόλιν
μή τῶν ἀρίστων ἅπτεται βουλευμάτων,
ἀλλ᾽ ἐκ φόβου του γλῶσσαν ἐγκλῄσας ἔχει,
κάκιστος εἶναι νῦν τε καί πάλαι δοκεῖ.
καί μείζον᾽ ὅστις ἀντί τῆς αὑτοῦ πάτρας
φίλον νομίζει, τοῦτον οὐδαμοῦ λέγω.
ἐγώ γάρ, ἴστω Ζεύς ὁ πάνθ᾽ ὁρῶν ἀεί,
οὔτ᾽ ἄν σιωπήσαιμι τήν ἄτην ὁρῶν
στείχουσαν ἀστοῖς ἀντί τῆς σωτηρίας,
οὔτ᾽ ἄν φίλον ποτ᾽ ἄνδρα δυσμενῆ χθονός
θείμην ἐμαυτῷ, τοῦτο γιγνώσκων ὅτι
ἥδ᾽ ἐστίν ἡ σῴζουσα καί ταύτης ἔπι
πλέοντες ὀρθῆς τούς φίλους ποιούμεθα.
τοιοῖσδ᾽ ἐγώ νόμοισι τήνδ᾽ αὔξω πόλιν.

(Σοφοκλέους *Ἀντιγόνη* στ. 175-191)

Μετάφραση

Είναι αδύνατο να μάθεις του κάθε ανθρώπου
την ψυχή και τα αισθήματα και τις ιδέες, προτού
δοκιμαστεί στη διοίκηση και στη νομοθεσία.
Γιατί για μένα, αν εκείνος που κυβερνά την πόλη
δεν παίρνει τις άριστες αποφάσεις,
αλλά από κάποιο φόβο έχει κλειστό το στόμα του,
φαίνεται και τώρα και στο παρελθόν ότι είναι ο χειρότερος άνθρωπος.
Και εκείνον που θεωρεί κάποιον φίλο του
ανώτερο από την πατρίδα του, δεν τον υπολογίζω καθόλου.
Γιατί εγώ – ας είναι μάρτυρας ο Ζευς που αιώνια βλέπει τα πάντα –
ούτε θα μπορούσα να σιωπώ βλέποντας την καταστροφή
να έρχεται στους πολίτες αντί της σωτηρίας
ούτε θα έκανα ποτέ φίλο μου έναν άνδρα εχθρό
της πατρίδας, έχοντας υπόψη μου τούτο,
ότι αυτή είναι εκείνη που μας σώζει και πλέοντας
πάνω σ' αυτή, όταν είναι καλά, αποκτούμε τους φίλους.
Με τέτοιες αρχές εγώ αυξάνω αυτή την πόλη.

III. Η ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΚΟΙΝΗ

1. Έννοια της κοινής

Είδαμε ότι η αττική διάλεκτος υιοθετήθηκε από τους Μακεδόνες βασιλείς ως επίσημη γλώσσα της διοίκησης και της διπλωματίας. Αργότερα ο Μ. Αλέξανδρος με τις κατακτήσεις του ιδρύει μια τεράστια αυτοκρατορία που περιλάμβανε, εκτός από τη Μακεδονία και την κυρίως Ελλάδα, όλη την παλαιά περσική αυτοκρατορία ως τα σύνορα της Ινδίας καθώς και την πολυάνθρωπη Αίγυπτο. Στις περιοχές αυτές δημιουργούνται μεγάλα κέντρα, όπως η Αλεξάνδρεια στην Αίγυπτο, η Αντιόχεια στη Συρία, η Πέργαμος στη Μ. Ασία. Όλοι αυτοί οι πληθυσμοί, που ανήκαν σε πολύ διαφορετικές φυλές και γλώσσες, χρησιμοποιούν στο εξής την ελληνική γλώσσα («ελληνίζουν») για όλες τις ανάγκες τους: ως διοικητική γλώσσα, ως λογοτεχνική γλώσσα, ως γλώσσα των συναλλαγών και της καθημερινής επικοινωνίας. Η γλώσσα αυτή, που ήταν, όπως είπαμε, η αττική διάλεκτος, εξελίσσεται με τον καιρό, όπως όλες οι ομιλούμενες γλώσσες. Επιπλέον, επειδή χρησιμοποιήθηκε από ανθρώπους που δεν τη μιλούσαν ως μητρική τους γλώσσα, ήταν φυσικό να αλλοιωθεί, να αποκτήσει δηλαδή ορισμένα χαρακτηριστικά που δεν τα είχε η αττική διάλεκτος. Η αλλοιωμένη αυτή αττική ονομάστηκε από τους γραμματικούς «κοινή διάλεκτος», δηλαδή κοινόχρηστη ελληνική γλώσσα της εποχής, και από μας σήμερα ονομάζεται αλεξανδρινή ή ελληνιστική κοινή, και εκτείνεται χρονικά στην αλεξανδρινή (323 - 31 π.Χ.) και την αυτοκρατορική εποχή (31 π.Χ. - 395 μ.Χ.). Η γλώσσα αυτή, αφού παραμέρισε σιγά σιγά όλες σχεδόν τις αρχαίες διαλέκτους, έγινε το κοινό γλωσσικό όργανο της πεζογραφίας, με ελάχιστες εξαιρέσεις.

2. Πηγές

Οι γνώσεις μας για την ελληνιστική κοινή προέρχονται από διάφορες πηγές: από τα γραμματειακά κείμενα που γράφτηκαν σ' αυτήν, όπως π.χ. οι Ιστορίες του Πολυβίου· από τη μετάφραση στα ελληνικά της *Παλαιάς Διαθήκης* που έγινε στην Αλεξάνδρεια από τους εξελληνισμένους Εβραίους της Αιγύπτου τον 3. αι. π.Χ. (Μετάφραση των Ο΄)· από την *Καινή Διαθήκη* που κατοπτρίζει την προφορική κοινή της αλεξανδρινής εποχής· από τη γλώσσα των παπύρων οι οποίοι βρέθηκαν στην Αίγυπτο και περιλαμβάνουν αναρίθμητες επιστολές και έγγραφα από το τέλος του 4. αι. π.Χ.· και τέλος από τις παρατηρήσεις των γραμματικών της εποχής οι οποίοι συμβουλεύουν τους αναγνώστες τους πώς να μιλούν σωστά, δηλαδή σύμφωνα με την παλιά αττική διάλεκτο.

Η σημαντικότερη πάντως πηγή μας παραμένουν οι πάπυροι, γιατί αποδίδουν με τρόπο φυσικό και απροσποίητο τη μορφή της γλώσσας κατά την περίοδο αυτή.

3. Χαρακτηριστικά

Γνωρίσματα που ξεχωρίζουν την ελληνιστική κοινή από την αττική διάλεκτο:

Στη φωνητική

Ένα βασικό στοιχείο της αρχαίας ελληνικής γλώσσας, ο προσωδιακός της χαρακτήρας, δηλαδή η διάκριση των φωνηέντων σε μακρόχρονα και βραχύχρονα, άρχισε από το τέλος του 3. αι. π.Χ. να αλλάζει και στο τέλος της αλεξανδρινής εποχής τα φωνήεντα πήραν τη σημερινή τους προσωδιακή προφορά, δηλαδή έγιναν όλα βραχύχρονα. Αυτό το διαπιστώνουμε από τα λάθη που βρίσκουμε στους παπύρους (π.χ. συγχέουν το *ο* και το *ω*) και από τους λεπτομερείς κανόνες των γραμματικών για τη μακρότητα των φωνηέντων. Όλα αυτά δείχνουν ότι ο κόσμος δεν ξεχώριζε στον προφορικό λόγο μακρόχρονα και βραχύχρονα φωνήεντα, γι' αυτό βρίσκουμε λάθη καθώς *εξ αυτόν* (εξ αυτών), *εγό* (εγώ) κ.ά.

Από τα ορθογραφικά λάθη που βρίσκουμε στους παπύρους και από τις περιγραφές των γραμματικών παρατηρούμε – χωρίς να είμαστε σε θέση να χρονολογούμε με ακρίβεια κάθε φαινόμενο – ότι οι αρχαίες δίφθογγοι (αι, οι, ει κτλ.), άλλες νωρίτερα και άλλες αργότερα, άρχισαν να γίνονται μονόφθογγοι, δηλαδή να προφέρονται σαν ένας φθόγγος (αι=ε, ει=ι κτλ.), π.χ. βρίσκουμε γραμμένα *θέλι* (θέλει), *ήμαίραν* (ημέραν), *πολλάκεις* (πολλάκις), που αν προφέρονταν ως δίφθογγοι δε θα παρέσυραν σε εσφαλμένη γραφή.

Η προφορά των στιγμιαίων μέσων και δασέων συμφώνων αλλάζει. Έτσι τα μέσα σύμφωνα β, γ, δ – που προφέρονταν στα αρχαία σαν τα σημερινά δίψηφα μπ, γκ, ντ – γίνονται εξακολουθητικά και προφέρονται όπως σήμερα καθώς και τα δασέα θ, φ, χ – που στην αρχαία ελληνική προφέρονταν, όπως είδαμε, με δασύτητα σαν τh, пh, кh.

Στη μορφολογία

Η αρχαία ελληνική είχε κληρονομήσει από την ινδοευρωπαϊκή και το δυϊκό αριθμό, που χρησιμοποιούνταν για δύο πράγματα σε αντίθεση με το ένα (ενικός) ή με τα περισσότερα από δύο (πληθυντικός). Ο αριθμός αυτός, που είχε χαθεί ενωρίς από την ιωνική και τη λεσβιακή αιολική διατηρούνταν

όμως στην αττική διάλεκτο, χάνεται ολότελα την εποχή αυτή από τη γλώσσα μας.

- Γενικά οι ανώμαλοι γραμματικοί τύποι αντικαθίστανται από ομαλότερους. Έτσι π.χ.

το ανώμαλο ουσιαστικό	αντικαθίσταται από το ομαλό
οἴς, οἰός	*πρόβατον*
ὗς, ὑός	*χοῖρος*
μῦς, μυός	*ποντικός*
ναῦς, νηός ἢ νεώς	*πλοῖον*
ὕδωρ, ὕδατος	*νηρόν (νεαρόν,* νερό)
κλείς, κλειδός	*κλειδίον*
οὖς, ὠτός	*ωτίον* (αυτί)

Επίσης οι επιθετικοί τύποι έγιναν απλούστεροι, όπως *ο υγιής τον υγιή* (αντί *ὑγιᾶ*), *ταχύς - ταχύτερος* (αντί *θάττων) - ταχύτατος* (αντί *τάχιστος).* Στα ρήματα οι ανώμαλοι τύποι εξομαλύνονται σε πολλές περιπτώσεις, όπως *δεικνύω* (αντί *δείκνυμι*), *οἶδα* (= ξέρω) *οἶδας οἶδε οἴδαμεν οἴδατε οἴδασι* (αντί *οἶδα οἶσθα οἶδε ἴσμεν ἴστε ἴσασι), ἤμην* (= ήμουν) *ἦσο ἦτο* (αντί *ἦν ἦσθα ἦν*) κ.ά.

- Η εξομάλυνση στην κλίση των ονομάτων επεκτείνεται αναλογικά στις περιπτώσεις που κάποια πτώση σχηματιζόταν διαφορετικά. Έτσι έχουμε

η δόξα - της δόξας (αντί *ἡ δόξα - τῆς δόξης).*
ο ταμίας - του ταμία (αντί *ὁ ταμίας - τοῦ ταμίου),*
τον πατέραν, την νύκταν και αργότερα *ο πατέρας, η νύκτα* (αντί *ὁ πατήρ, ἡ νύξ),*
οι ταμίες, οι Πέρσες (αντί *οἱ ταμίαι, οἱ Πέρσαι),*
τους μήνες, τους Πέρσες (αντί *τούς μῆνας, τούς Πέρσας)* κ.ά.

- Σχετικά με το ρήμα παρατηρούμε μια αναδιάρθρωση που τα κύρια γνωρίσματά της είναι τα ακόλουθα:

- Οι τρεις φωνές της αρχαίας ελληνικής (ενεργητική, μέση, παθητική) στην κλίση του ρήματος έγιναν δύο (ενεργητική και παθητική), δηλαδή η μέση φωνή εξαφανίζεται.
- Ο παρακείμενος και ο αόριστος συγχέονται και συγχωνεύονται, π.χ. *ἐποιήκατε* (= εκάματε, από τον αρχαίο παρακείμενο *πεποιήκατε* και τον αρχαίο αόριστο *ἐποιήσατε), διεθήκασι* (= διέθεσαν, από τον αρχαίο παρακείμενο *διατεθήκασι* και τον αρχαίο αόριστο *διέθεσαν).* Αυτό είναι το πρώτο βήμα για την εξαφάνιση των τύπων του αρχαίου παρακειμένου και τη δημιουργία των νέων περιφραστικών τύπων.
- Η αρχαία ελληνική είχε κληρονομήσει από την ινδοευρωπαϊκή μια ιδιαίτερη έγκλιση, την ευκτική, για την έκφραση ευχής ή δυνατότητας. Η ευκτική χάνεται ως ιδιαίτερη γραμματική κατηγορία, εκτός από μερικά λεξιλογικά

απολιθώματα, και τις λειτουργίες της τις ανέλαβε η υποτακτική και οι περιφραστικές εκφράσεις.

▲ Μετά τη σύμπτωση της προφοράς ορισμένων φωνηέντων ο ενεστώτας της υποτακτικής ταυτίζεται τυπολογικά με τον ενεστώτα της οριστικής (*λύῃς* και *λύεις*, *λύῃ* και *λύει*, *λύωμεν* και *λύομεν* κτλ.) και ο αόριστος της υποτακτικής ταυτίζεται συχνά με το μέλλοντα της οριστικής (*λύσῃς* και *λύσεις*, *λύσωμεν* και *λύσομεν* κτλ.), χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι η υποτακτική εξαφανίζεται, γιατί οι δύο αυτές εγκλίσεις, οριστική και υποτακτική, εξακολουθούν ως σήμερα να λειτουργούν ξεχωριστά στη γλώσσα.

● Η αρχαία ελληνική είχε κληρονομήσει από την ινδοευρωπαϊκή ένα σύστημα 5 πτώσεων. Απ' αυτές παραμερίζεται σιγά σιγά η δοτική σε όλες τις λειτουργίες της, αρχίζοντας από τις πιο συγκεκριμένες (τοπική, οργανική), και η εξαφάνισή της από τον προφορικό λόγο ολοκληρώνεται στο 10. αι. Στη χρήση της αρχαίας δοτικής παρατηρούμε κάποιο διαφορισμό στα Ευαγγέλια ανάμεσα στο Μάρκο, που στέκει πιο κοντά στην ομιλούμενη γλώσσα, το Ματθαίο, που είναι πιο μορφωμένος από το Μάρκο, και το Λουκά, που είναι πιο καλλιεργημένος από τους άλλους:

Μάρκος	Ματθαίος	Λουκάς
ὁ εἰς τόν ἀγρόν ὤν μή ἐπιστρεψάτω εἰς τά ὀπίσω (13, 16)	*ὁ ἐν τῷ ἀγρῷ μή ἐπιστρεψάτω ὀπίσω* (24,18)	*ὁ ἐν τῷ ἀγρῷ ὁμοίως μή ἐπιστρεψάτω εἰς τά ὀπίσω* (17, 31)

Στη θέση δοτικής έμμεσου αντικειμένου ή προσωπικής βρίσκουμε άλλες πτώσεις, αιτιατική και γενική, από τον 1. αι. π.Χ. σε φράσεις καθώς: *γράφομαί σε* (= σου γράφω), *ἀποστελῶ σε* (= θα σου στείλω), *σέ δίδω*, *εἶπες με*, *δώσω σου*, *ἔπεμψά σου* κ.ά.

Στη σύνταξη

● Η υποτακτική σύνδεση των προτάσεων, που ήταν βασικό χαρακτηριστικό της αρχαίας ελληνικής, αντικαθίσταται σιγά σιγά από την παρατακτική σύνδεση κύριων προτάσεων. Έτσι ο κατεξοχήν παρατακτικός σύνδεσμος *και* αποκτά πολλές σημασίες εκτός από τη συμπλεκτική, όπως και στα νέα ελληνικά, π.χ. *οὕτω ποίησον καί συμφέρει* (*καί*=γιατί), *ἐάν τολμήσωσι καί καταβῶσι* (*καί*=να), *ὁ θεός ἐβοήθησε καί οὐ γέγονε σφάλμα* (*καί* = ώστε), *τί μοι παρέχεις καί παρέχω σοι τίποτε...* (= τι μου δίνεις για να σου δώσω κάτι· *καί*=για να) κ.ά.

Στο λεξιλόγιο

● Στην περίοδο αυτή το λεξιλόγιο πλουτίζεται με ποικίλους τρόπους. Έτσι

έχουμε παραγωγή νέων λέξεων, όπως *δερμάτινος, πρωινός, καθημερινός, φυλακίζω, μεγαλωσύνη, ταπεινοφροσύνη* κ.ά., καθώς και άφθονα υποκοριστικά σε *-ιον: σανίδιον, όψάριον, ξυράφιον, κοράκιον, ρυάκιον* κ.ά.

Άλλες αρχαίες ελληνικές λέξεις αποκτούν, μετά την εμφάνιση του χριστιανισμού, στενότερη σημασία: *πίστις, πιστεύω, εκκλησία, άγγελος, διάβολος, διάκονος, απόστολος, βάπτισμα, επίσκοπος* κ.ά.

- Επίσης εισάγονται στην ελληνική ξένες λέξεις, εβραϊκές με την Αγία Γραφή και λατινικές με τη ρωμαϊκή διοίκηση. Εβραϊκές λέξεις της εποχής αυτής είναι: *ἀμήν, ἀλληλούια, Γολγοθάς, Μεσσίας, Πάσχα, Σάββατον, σατανάς* και ονόματα όπως *Ιωάννης, Μαρία, Μιχαήλ* κ.ά. Οι λατινικές λέξεις είναι στρατιωτικοί και διοικητικοί όροι, εμπορικοί κ.ά. και μπήκαν στη γλώσσα κυρίως από τον προφορικό λόγο (η φιλολογική γλώσσα της εποχής γενικά τις αποφεύγει). Είναι κυρίως ουσιαστικά και επίθετα, ενώ τα ρήματα είναι ελάχιστα, π.χ. *κεντυρίων, κουστωδία, δηνάριον, λεγεών, πραιτώριον, όσπίτιον, φαμίλια* κ.ά.
- Κατά την περίοδο αυτή ορισμένες αρχαίες λέξεις αντικαταστάθηκαν για διάφορους λόγους από άλλες, που λέγονται και σήμερα. Έτσι π.χ.

η αρχαία λέξη	αντικαταστάθηκε από τη λέξη
σκίμπους	*κράββατος*
ἐρυθρός	*κόκκινος*
χλωρός	*πράσινος*
λευκός	*άσπρος*
μέλας	*μαύρος*
ὕω	*βρέχω*
ἐσθίω	*τρώγω*

- Τέλος δίνονται νέες σημασίες σε παλιές λέξεις, π.χ.

η αρχαία λέξη	που σήμαινε	πήρε τη σημασία
κηδεία	συγγένεια από γάμο	κηδεία, πένθος
μνημεῖον	ανάμνηση	τάφος
παιδεύω	εκπαιδεύω	τιμωρώ
όψάριον	προσφάγι	ψάρι
στόμαχος	λαιμός, οισοφάγος	στομάχι

ΠΑΠΥΡΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ - Π. ΔΙΑΘΗΚΗ - Κ. ΔΙΑΘΗΚΗ

1. Ο ναύτης Απίων γράφει στον πατέρα του Επίμαχο

Ο Απίων, ένας νέος από τη Φιλαδέλφεια του σημερινού Φαγιούμ της Αιγύπτου, κατατάχτηκε το 2. αι. μ.Χ. στο ρωμαϊκό στόλο. Καθώς ταξιδεύει για την Ιταλία, από τους Μισηνούς, ένα ρωμαϊκό ναύσταθμο κοντά στη Νεάπολη, γράφει στον πατέρα του για την τρικυμία στο ταξίδι, από την οποία τον έσωσε ο θεός Σεράπης, για τα οδοιπορικά έξοδα που έλαβαν, για το λατινικό όνομα που πήρε, όπως όλοι οι ξένοι που έμπαιναν στο ρωμαϊκό ναυτικό.

᾿Απίων ᾿Επιμάχῳ τῶι πατρὶ καὶ κυρίῳ πλεῖστα χαίρειν. Πρὸ μὲν πάντων εὔχομαί σε ὑγιαίνειν καὶ διὰ παντὸς ἐρωμένον εὐτυχεῖν μετὰ τῆς ἀδελφῆς μου καὶ τῆς θυγατρὸς αὐτῆς καὶ τοῦ ἀδελφοῦ μου. Εὐχαριστῶ τῷ κυρίῳ Σεράπιδι, ὅτι μου κινδυνεύσαντος εἰς θάλασσαν ἔσωσε εὐθέως. ῞Οτε εἰσῆλθον εἰς Μησηνούς, ἔλαβα βιατικὸν παρὰ Καίσαρος χρυσοῦς τρεῖς, καὶ καλῶς μοι ἐστιν. ᾿Ερωτῶ σε οὖν, κύριέ μου πατήρ, γράψον μοι ἐπιστόλιον, πρῶτον μὲν περὶ τῆς σωτηρίας σου, δεύτερον περὶ τῆς τῶν ἀδελφῶν μου, τρίτον ἵνα σου προσκυνήσω τὴν χέραν, ὅτι μὲ ἐπαίδευσας καλῶς καὶ ἐκ τούτου ἐλπίζω ταχὺ προκόψαι τῶν θεῶν θελόντων. ῎Ασπασαι Καπίτωνα πολλὰ καὶ τοὺς ἀδελφούς μου καὶ Σερηνίλλαν καὶ τοὺς φίλους μου. ῎Επεμψά σοι εἰκόνιν μου διὰ Εὐκτήμονος. ῎Εστι δέ μου ὄνομα ᾿Αντώνις Μάξιμος. ᾿Ερρῶσθαί σε εὔχομαι.

Μετάφραση

Ο Απίων στον Επίμαχο τον πατέρα του και κύριο πολλούς χαιρετισμούς.

Πριν απ' όλα σου εύχομαι να έχεις υγεία και να είσαι δυνατός κι ευτυχισμένος, μαζί με την αδελφή μου και την κόρη της και με τον αδελφό μου. Ευχαριστώ τον κύριο το θεό μου Σεράπη που με έσωσε αμέσως, όταν κινδύνεψα στη θάλασσα. Όταν μπήκα στους Μισηνούς, έλαβα οδοιπορικά από τον Καίσαρα τρία χρυσά νομίσματα, και είναι καλά για μένα. Σε παρακαλώ λοιπόν, κύριε πατέρα μου, γράψε μου ένα γραμματάκι, πρώτα για την υγεία σου, δεύτερον για την υγεία των αδελφών μου, τρίτον για να προσκυνήσω το χέρι σου, γιατί με ανάθρεψες καλά κι έτσι ελπίζω να προκόψω γρήγορα, αν θέλουν οι θεοί. Πολλούς ασπασμούς στον Καπίτωνα και τ' αδέλφια μου και τη Σερηνίλλα και τους φίλους μου. Σου έστειλα μια μικρή εικόνα μου με τον Ευκτήμονα. Τ' όνομά μου είναι Αντώνης Μάξιμος. Σου εύχομαι να είσαι καλά.

Σχόλια

Λεξιλόγιο

ἐρωτῶ παρακαλώ *σωτηρία* υγεία *καλῶς* όπως σήμερα (αρχ. *εὖ*) *ευχαριστώ* όπως σήμερα (αρχ. *οἶδα χάριν)*

Φωνητική

Η υπογεγραμμένη συνήθως παραλείπεται: *Ἐπιμάχω, κυρίω* - *ἐρωμένον* με ένα ρ *χέραν* με ε στο θέμα (αρχ. *χεῖρα*) *εἰκόνιν, Ἀντώνις* όπως και στα βυζαντινά και τα νεότερα χρόνια, όχι *εἰκόνιον, Ἀντώνιος.*

Μορφολογία

τὴν χέραν αντί *την χεῖρα* *πατήρ* κλητ. αντί *πάτερ* *ἔλαβα* όπως και σήμερα αντί *ἔλαβον.*

Σύνταξη

εἰς θάλασσαν η έννοια της στάσης δηλώνεται στα αρχαία με το *ἐν θαλάσσῃ* - *ἔλαβα... καί καλῶς μοι ἐστιν* παρατακτική σύνταξη *ἐλπίζω προκόψαι* αντί *ἐλπίζω προκόψειν.*

2. Δυο λίθινες πλάκες

Ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ εἶπε Κύριος πρός με· λάξευσον σεαυτῷ δύο πλάκας λιθίνας, ὥσπερ τάς πρώτας, καί ἀνάβηθι πρός με εἰς τό ὄρος· καί ποιήσεις σεαυτῷ κιβωτόν ξυλίνην· καί γράψεις ἐπί τάς πλάκας τά ῥήματα, ἅ ἦν ἐν ταῖς πλαξί ταῖς πρώταις, ἅς συνέτριψας, καί ἐμβαλεῖς αὐτάς εἰς τήν κιβωτόν. Καί ἐποίησα κιβωτόν ἐκ ξύλων ἀσήπτων καί ἐλάξευσα τάς πλάκας λιθίνας, ὡς αἱ πρῶται· καί ἀνέβην εἰς τό ὄρος καί αἱ δύο πλάκες ἐπί ταῖς χερσί μου. Καί ἔγραψεν ἐπί τάς πλάκας κατά τήν γραφήν τήν πρώτην τούς δέκα λόγους, οὕς ἐλάλησε Κύριος πρός ὑμᾶς ἐν τῷ ὄρει ἐκ μέσου τοῦ πυρός, καί ἔδωκεν αὐτάς Κύριος ἐμοί. Καί ἐπιστρέψας κατέβην ἐκ τοῦ ὄρους καί ἐνέβαλον τάς πλάκας εἰς τήν κιβωτόν, ἥν ἐποίησα, καί ἦσαν ἐκεῖ, καθά ἐνετείλατό μοι Κύριος. /.../ Κἀγώ εἱστήκειν ἐν τῷ ὄρει τεσσαράκοντα ἡμέρας καί τεσσαράκοντα νύκτας, καί εἰσήκουσε Κύριος ἐμοῦ καί ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ, καί οὐκ ἠθέλησε Κύριος ἐξολοθρεῦσαι ὑμᾶς. Καί εἶπε Κύριος πρός με· βάδιζε, ἄπαρον ἐναντίον τοῦ λαοῦ τούτου, καί εἰσπορευέσθωσαν καί κληρονομήτωσαν τήν γῆν, ἥν ὤμοσα τοῖς πατράσιν αὐτῶν δοῦναι αὐτοῖς. (Παλαιά Διαθήκη, Δευτερονόμιον ι΄ 1-11)

Μετάφραση

Εκείνο τον καιρό μου είπε ο Κύριος: «Πελέκησε εσύ ο ίδιος δύο λίθινες πλάκες, όπως τις πρώτες, και ανέβα στο όρος προς εμένα. Επίσης να φτιάξεις εσύ ο ίδιος ένα ξύλινο κιβώτιο. Θα γράψεις στις πλάκες τις εντολές, που ήταν

στις πρώτες πλάκες, που τις συνέτριψες, και θα τις βάλεις μέσα στο κιβώτιο». Και κατασκεύασα ένα κιβώτιο από ξύλα που δε σαπίζουν και πελέκησα τις λίθινες πλάκες, όπως ήταν οι πρώτες. Και ανέβηκα στο όρος κρατώντας στα χέρια μου τις δύο πλάκες. Ο Κύριος έγραψε πάνω στις πλάκες, σύμφωνα με την προηγούμενη γραφή, τις δέκα εντολές, τις οποίες είπε ο Κύριος προς εσάς στο όρος μέσα από το πυρ, και μου τις έδωσε ο Κύριος. Τότε επέστρεψα, κατέβηκα από το όρος και έβαλα τις πλάκες μέσα στην κιβωτό που κατασκεύασα, και ήταν εκεί, καθώς με διέταξε ο Κύριος. /.../ Εγώ έμεινα στο όρος σαράντα ημέρες και σαράντα νύχτες. Και ο Κύριος άκουσε την προσευχή μου τον καιρό εκείνο και δέ θέλησε να σας εξολοθρεύσει. Αλλά μου είπε ο Κύριος: «Πήγαινε ξεκίνα επικεφαλής του λαού αυτού, και ας πορευθούν μέσα στη χώρα και ας κληρονομήσουν τη γη που ορκίστηκα στους πατέρες τους ότι θα τη δώσω σ' αυτούς».

3. Παραγγελίες στους μαθητές του

Τούτους τούς δώδεκα άπέστειλεν ό Ίησοϋς παραγγείλας αύτοΐς λέγων εις όδόν έθνών μή άπέλθητε καί εις πόλιν Σαμαρειτών μή εισέλθητε· πορεύεσθε δέ μάλλον πρός τά πρόβατα τά άπολωλότα οίκου Ίσραήλ. Πορευόμενοι δέ κηρύσσετε λέγοντες ότι ήγγικεν ή βασιλεία τών ούρανών. Ασθενοϋντας θεραπεύετε, λεπρούς καθαρίζετε, νεκρούς έγείρετε, δαιμόνια έκβάλλετε· δωρεάν έλάβετε, δωρεάν δότε. Μή κτήσησθε χρυσόν μηδέ άργυρον μηδέ χαλκόν εις τάς ζώνας ύμών, μή πήραν εις όδόν μηδέ δύο χιτώνας μηδέ ύποδήματα μηδέ ράβδον· άξιος γάρ έστιν ό έργάτης τής τροφής αύτοΰ. Εις ήν δ' άν πόλιν ή κώμην εισέλθητε, έξετάσατε τίς έν αύτή άξιός έστι, κάκεϊ μείνατε έως άν έξέλθητε. Εισερχόμενοι δέ εις τήν οικίαν άσπάσασθε αύτήν λέγοντες· ειρήνη τώ οϊκω τούτω. Καί έάν μέν ή ή οικία άξια, έλθέτω ή ειρήνη ύμών έπ' αύτήν· έάν δέ μή ή άξια, ή ειρήνη ύμών πρός ύμάς έπιστραφήτω. Καί ός έάν μή δέξηται ύμάς μηδέ άκούση τούς λόγους ύμών, έξερχόμενοι έξω τής οικίας ή τής πόλεως έκείνης έκτινάξατε τόν κονιορτόν τών ποδών ύμών. Αμήν λέγω ύμϊν, άνεκτότερον έσται γή Σοδόμων καί Γομόρρας έν ήμέρα κρίσεως ή τή πόλει έκείνη. Ιδού έγώ άποστέλλω ύμάς ώς πρόβατα έν μέσω λύκων· γίνεσθε ούν φρόνιμοι ώς οί όφεις καί άκέραιοι ώς αί περιστεραί. Προσέχετε δέ άπό τών άνθρώπων· παραδώσουσι γάρ ύμάς εις συνέδρια καί έν ταΐς συναγωγαΐς αύτών μαστιγώσουσιν ύμάς· καί έπί ήγεμόνας δέ καί βασιλεϊς άχθήσεσθε ένεκεν έμοΰ εις μαρτύριον αύτοΐς καί τοΐς έθνεσιν. Όταν δέ παραδώσουσιν ύμάς, μή μεριμνήσητε πώς ή τί λαλήσετε· δοθήσεται γάρ ύμϊν έν έκείνη τή ώρα τί λαλήσετε. Ού γάρ ύμεϊς έστε οί λαλοΰντες, άλλά τό Πνεύμα τοΰ

πατρός ὑμῶν τό λαλοῦν ἐν ὑμῖν. (Καινή Διαθήκη, Ευαγγέλιον κατά Ματθαίον ι΄ 5-20)

Μετάφραση

Αυτούς τους δώδεκα έστειλε ο Ιησούς σε περιοδεία και τους παράγγειλε: « Όπου είναι ειδωλολάτρες μην πηγαίνετε και σε πόλη Σαμαρειτών να μην μπείτε. Πηγαίνετε μάλλον στα χαμένα πρόβατα του λαού του Ισραήλ. Και πηγαίνοντας, να κηρύττετε και να λέτε ότι έφτασε η βασιλεία των ουρανών. Αρρώστους να θεραπεύετε, λεπρούς να καθαρίζετε, νεκρούς να ανασταίνετε, δαιμόνια να βγάζετε. Δωρεάν πήρατε, δωρεάν να δίνετε. Να μην έχετε ούτε χρυσάφι ούτε ασήμι ούτε χάλκινα νομίσματα στη ζώνη σας ούτε δισάκι για τρόφιμα στο δρόμο ούτε δύο πουκάμισα ούτε υποδήματα ούτε ραβδί. Γιατί ο εργάτης έχει δικαίωμα να τρέφεται. Στην πόλη ή το χωριό που θα μπείτε, να εξετάσετε ποιος σ' αυτήν είναι άξιος και μείνετε εκεί μέχρι να φύγετε. Μπαίνοντας στο σπίτι χαιρετίστε λέγοντας: «Ειρήνη στο σπίτι αυτό». Και αν το σπίτι είναι άξιο, ας έρθει η ειρήνη σ' αυτό. Αν όμως δεν είναι άξιο, η ειρήνη ας επιστρέψει σ' εσάς. Αν κάποιος δε σας δεχτεί μήτε ακούσει τα λόγια σας, τότε βγαίνοντας από το σπίτι ή από την πόλη εκείνη τινάξτε τη σκόνη από τα πόδια σας. Σας βεβαιώνω, τα Σόδομα και τα Γόμορρα θα κριθούν την ημέρα της κρίσεως με μεγαλύτερη επιείκεια παρά η πόλη εκείνη. Σας στέλνω σαν πρόβατα μέσα σε λύκους. Να είστε λοιπόν φρόνιμοι σαν τα φίδια και άκακοι σαν τα περιστέρια. Φυλάγεστε από τους ανθρώπους. Γιατί θα σας παραδώσουν στα δικαστήρια και θα σας μαστιγώσουν στις συναγωγές τους. Θα οδηγηθείτε ακόμη μπροστά σε ηγεμόνες και βασιλιάδες για χάρη μου, για να δώσετε μαρτυρία σ' αυτούς και στα έθνη. Όταν σας παραδώσουν, μη σκεφτείτε πως θα μιλήσετε ή τι θα πείτε. Γιατί εκείνη την ώρα θα σας δοθεί αυτό που θα πείτε. Γιατί δε θα είστε εσείς αυτοί που θα μιλούν αλλά το Πνεύμα του πατέρα σας που μιλά μέσα σας».

IV. Η ΔΗΜΩΔΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΓΛΩΣΣΑ

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΔΙΑΛΕΚΤΟΙ - ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΗ

Α. Η δημώδης βυζαντινή γλώσσα

Ρωμαϊκή επίδραση

Κατά την προηγούμενη εποχή, όπως είδαμε, άρχισε η ρωμαϊκή επίδραση που δέχτηκε στη γλώσσα ο βυζαντινός κόσμος. Η επίδραση αυτή υπήρξε αρκετά σημαντική, γιατί το βυζαντινό κράτος είναι στην αρχή του το ανατολικό τμήμα της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και έχει επίσημη γλώσσα τη λατινική ως τον 6. αι., οπότε η ελληνική γλώσσα αρχίζει να την αντικαθιστά. Η επίδραση της λατινικής εκδηλώνεται και στη δημόσια και στην ιδιωτική ζωή και φτάνει ως τις ημέρες μας με πλήθος λατινικές λέξεις και παραγωγικές καταλήξεις:

Όροι της δημόσιας ζωής: *βίγλα, κάστρο, πρίγκιψ, κόμης, παλάτιον, καγκελάριος, λάβαρον, βούλα, μανουάλιον, σακελάριος* κ.ά. Τα ονόματα των μηνών: *Ιανουάριος, Φεβρουάριος, Μάρτιος* κτλ.

Λέξεις της καθημερινής ζωής: *άσπρος, βάρκα, βερίκοκον, καλαμάριον, κάρβουνον, κουβούκλιον, μάγουλον, μανίκιον, μαρούλιον, μουλάριον, πόρτα, σκάλα, σκαμνίον, στάβλος, ταβέρνα, τσεκούρι, φούρνος* κ.ά.

Λατινικές παραγωγικές καταλήξεις

-άτος: πιπεράτος, αμυγδαλάτος, καρυδάτος,

-άριος: βιβλιοθηκάριος, σακελάριος, πρωτοσπαθάριος, σχολάριος,

-ίσιος: καστρίσιος, βουνίσιος,

-πουλος: αρχοντόπουλος.

Πηγές

Οι πληροφορίες μας για την ομιλούμενη γλώσσα κατά την πρώτη περίοδο (395-1100) προέρχονται σχεδόν αποκλειστικά από λογοτεχνικά κείμενα. Αυτά είναι κείμενα συγγραφέων οι οποίοι, είτε γιατί δεν μπορούν να γράψουν στην παλιά αττική γλώσσα είτε γιατί θέλουν να τους καταλαβαίνουν και οι απαίδευτοι, γράφουν σε λαϊκή ή λαϊκότροπη γλώσσα. Τέτοιοι συγγραφείς είναι οι χρονογράφοι Μαλάλας, Θεοφάνης κ.ά., οι συγγραφείς βίων των αγίων και άλλων θρησκευτικών κειμένων Ιωάννης Μόσχος, ο επίσκοπος Λεόντιος, και άλλοι όπως ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος.

Στη δεύτερη περίοδο (1100-1453) οι πληροφορίες μας για την ομιλούμενη γλώσσα είναι αφθονότερες. Έχουμε τώρα, ανάμεσα στα άλλα, μια παραλλαγή του επικού ποιήματος *Διγενής Ακρίτας* (10. ή 11. αι.) – βασισμένη κι αυτή, όπως και οι λόγιες παραλλαγές, στα παλαιότερα ακριτικά τραγούδια.

τα πρώτα δείγματα της νεοελληνικής λαϊκής μούσας –, τα ποιήματα του Μιχαήλ Γλυκά και του Θεοδώρου Προδρόμου (μέσα του 12. αι.), το *Χρονικόν του Μορέως* (γύρω στα 1300), τα διάφορα έμμετρα ιπποτικά μυθιστορήματα (13. και 14. αι.): *Λίβιστρος και Ροδάμνη, Καλλίμαχος και Χρυσορρόη, Βέλθανδρος και Χρυσάντζα* κ.ά.

Στη δεύτερη αυτή περίοδο παρατηρούμε μια συστηματικότερη καλλιέργεια της ζωντανής γλώσσας, που γράφεται με συνέπεια και δίχως προσποίηση, απαλλαγμένη γενικά από την επίδραση της λόγιας γλώσσας, έτσι που να βρίσκουμε σε μερικά κείμενα (π.χ. στα Προδρομικά ποιήματα) τη νεοελληνική γλώσσα σχεδόν με τη σημερινή της μορφή (γι' αυτό είναι εντελώς συμβατικό όριο το έτος 1453).

Οι λόγοι για την εμφάνιση και καλλιέργεια της βυζαντινής κοινής γλώσσας στην περίοδο αυτή συνδέονται με τα ιστορικά γεγονότα της εποχής: Ξεπέφτει το κύρος της λόγιας γλώσσας με τον κλονισμό του κρατικού μηχανισμού κατά την άλωση της Πόλης από τους Φράγκους το 1204· το εκπαιδευτικό σύστημα, που διατηρούσε και διέδιδε τη λόγια γλώσσα, εξαρθρώνεται στους τελευταίους αιώνες· η κεντρική διακυβέρνηση του κράτους εξαφανίζεται· οι ξένοι συμμετέχουν στην καλλιέργεια της γλώσσας κτλ.

Τα κύρια γνωρίσματα της βυζαντινής κοινής γλώσσας

Στη φωνητική

Μετά τη σύμπτωση των διαφόρων *ι, η, ει, υι, οι* και *υ* στην προφορά του i (τα δύο τελευταία, το *οι* και το *υ*, από το 10. αι.), του *ω* και *ο* στην προφορά του o, του *ε* και *αι* στην προφορά του e το φωνηεντικό σύστημα παίρνει τη σημερινή μορφή του:

i u
e o
a

Στα σύμφωνα παρατηρούμε απλοποίηση των δύο όμοιων συμφώνων, δηλαδή παύουν να προφέρονται και τα δύο, όπως συμβαίνει και σήμερα στην κοινή νεοελληνική: *ἄλλος* (προφ. άλος), *θάλασσα, κόκκινος*. Επίσης διάφορα συμφωνικά συμπλέγματα αφομοιώνονται και απλοποιούνται. Έτσι

το αρχαίο	γίνεται	και νεοελληνικό
πενθερός	πεθθερός	*πεθερός*
ψεῦμα	ψέμμα	*ψέμα*
νύμφη	νύφφη	*νύφη*
πρᾶγμα	πράμμα	*πράμα*
ὀμφαλός	υφφαλός	*αφαλός*

κτλ.

Τα άτονα αρκτικά φωνήεντα κλονίζονται και αποβάλλονται, π.χ. *ερωτώ-ρωτώ, ολίγος-λίγος, υψηλός-ψηλός, ουδέν-δεν, ωσάν-σαν*. Το φαινόμενο αυτό είχε τις ακόλουθες συνέπειες:

τη δημιουργία των αδύνατων τύπων της προσωπικής αντωνυμίας του γ΄ προσώπου *τον, την, το, του, της* κτλ. από τις αντωνυμίες *αυτόν, αυτήν* κτλ.

την αποβολή της άτονης συλλαβικής αύξησης στα ρήματα: *φέραμε, δώσαμε* (αλλά *έφερα, έδωσα*).

τη δημιουργία των τύπων *στον, στην* κτλ. από τους παλαιούς *εις τον, εις την* κτλ.

τη δημιουργία νέων μορίων *ξε-, ξανα-*, π.χ. *εξέκοψα* → *ξέκοψα* → *ξεκόβω*. Έτσι και το σύνθετο μόριο *εξανα-* → *ξανα-*: *εξανά-στησα* → *ξανάστησα, εξανάστρεψα* → *ξανάστρεψα*.

Στη μορφολογία

Η κλίση των ονομάτων εξομαλύνεται:

ο πατέρας	*η* / *τη* *μητέρα*
του / *τον* *πατέρα*	*της μητέρας*

Η παλιά δοτική πτώση σβήνει από το 10. αι. εκτός από στερεότυπες εκφράσεις, π.χ. *δόξα τῷ Θεῷ*.

Οι νέοι τύποι των αντωνυμιών *εσείς εσάς σας εμείς εμάς μας* εμφανίζονται αρκετά νωρίς (*την αγίαν βασιλείαν σας* στον Πορφυρογέννητο) καθώς και οι τύποι *ἐμέν, ἐσέν, ἐμέναν, ἐσέναν*.

Προς το τέλος της περιόδου παρουσιάζεται και η νεοελληνική μετοχή σε *-οντα(ς)*, π.χ. *ἀκούοντα ὁ Βέλθανδρος οὐδέν ἀπολογήθη – βλέποντας τούς ἀγούρους* (= τους άνδρες).

Στα ρήματα χάνεται η χρονική αύξηση από νωρίς (π.χ. *ἐξευγένισε, ἐρήμωσαν*) και εμφανίζονται οι περιφραστικοί τύποι για το μέλλοντα, τον παρακείμενο και τον υπερσυντέλικο: *θέλω γράψειν, θέλει ἐλθεῖν*, που θα δώσουν στα νέα ελληνικά το μέλλοντα: *θα γράψω, θα έρθει· εἶχεν πεθάνειν, εἶχεν πιάσειν*, από όπου θα προέλθουν οι νεοελληνικοί υπερσυντέλικοι *είχε πεθάνει, είχε πιάσει· ἔχει κατακλιθῆν*, από όπου ο νεοελληνικός παρακείμενος *έχει κατακλιθει*.

Η προστακτική σχηματίζει το γ΄ πρόσωπο, όπως και στα νέα ελληνικά, με το *ἄς: ἄς μέ λιθάσῃ* (= λιθοβολήσει) *ο λαός, ας μ' αποκεφαλίσῃ*.

Το αρχαίο ρήμα είχε τέσσερα χρονικά θέματα, του ενεστώτα, παρακειμένου, μέλλοντα, αορίστου. Από αυτά απομένουν μόνο τα δύο, το ενεστω-

τικό και το αοριστικό, όπως και στα νέα ελληνικά: ενεστ. *λύν-ω*, αοριστ. *έ-λυσ-α* και *λύθ-ηκα*.

Πρωτοεμφανίζονται οι τύποι *είμαι, είσαι* και *ένι* για το γ΄ ενικό (που θα δώσει το νεοελλ. *είναι*), *ήμουν* παρατατικός (*αν ήμουν παραζυμωτής* στον Πρόδρομο).

Αρχίζουν να εμφανίζονται καταλήξεις του ρήματος όπως *-ιέσαι, -ιέται* (π.χ. *αγωνιέσαι, πουλειέται*), *-ουσα* και *-αγα* στον παρατατικό (*ετιμούσα, αγαπούσα* και *αγάπαγα*), *-ώνω* αρκετά νωρίς *(φορτώνει)* κ.ά.

Στη σύνταξη

Η σύνταξη γίνεται πιο παρατακτική και η γλώσσα πιο αναλυτική, δηλαδή τώρα εκφράζει με περισσότερες λέξεις, αλλά και με μεγαλύτερη ίσως ακρίβεια, ό,τι πριν το εξέφραζε με ιδιαίτερους γραμματικοσυντακτικούς τύπους, π.χ. *Εφάγασιν και έπιασιν* (= ήπιαν) *εις την χαράν εκείνην, ήφεραν και δικάσιμον απάνω εις το τραπέζιν* (όπου έχουμε τρία ρήματα που συνδέονται παρατακτικά αντί *φαγόντες και πιόντες*, μετ., *ήνεγκον)*.

Οι προθέσεις περιορίζονται και συντάσσονται κανονικά με αιτιατική: *από τον όρθρον, εκ τον φόβον*.

Στο λεξιλόγιο

Εκτός από τις λατινικές λέξεις και καταλήξεις, τις οποίες κληροδότησε στη βυζαντινή γλώσσα η ρωμαϊκή κατάκτηση, η δημιουργία νέων λέξεων από την ελληνική με την παραγωγή και τη σύνθεση πλουτίζει λεξιλογικά και μορφολογικά τη γλώσσα μας. Έτσι πρωτοεμφανίζεται η κατάληξη των ρηματικών ουσιαστικών *-σιμο (βράσιμο, πλύσιμο, ψήσιμο)*, η κατάληξη *-ίτσα (νυφίτσα, καρφίτσα)* κ.ά. και διαδίδονται οι ελληνιστικές καταλήξεις *-άς (υπναράς, αλευράς)* και *-ισσα (αυτοκρατόρισσα, εκκλησιάρχισσα)* κ.ά. Νέες σύνθετες λέξεις κάθε είδους ενισχύουν την εκφραστική δύναμη της γλώσσας μας:

ουσιαστικά *ανδράδελφος, καλοκαίριον, σκουπόραβδον, ακροκτύπημα*
επίθετα *καλοκτένιστος, ολογέματος*
ρήματα *ψυχοκρατώ, λογομαχώ, ρουχολογώ* κ.ά.

Η κατοχή και διακυβέρνηση ελληνόφωνων περιοχών από δυτικούς και η χρησιμοποίηση της γαλλικής και ιταλικής γλώσσας στη διοίκηση είχαν ως αποτέλεσμα να γίνουν από τις δύο αυτές γλώσσες περιορισμένοι δανεισμοί (με εξαίρεση τη ναυτική ορολογία όπου επικράτησε η ιταλική).

Επιδράσεις της ελληνικής σε άλλες γλώσσες

Από τα χρόνια αυτά και ως τη νεότερη εποχή η ελληνική γλώσσα άσκησε μεγάλη επίδραση στις γλώσσες λαών με τους οποίους ο ελληνισμός ήρθε

σε επαφή. Κατά τη βυζαντινή εποχή, με τη διάδοση του χριστιανισμού από την ελληνόγλωσση εκκλησία, πέρασαν στις γλώσσες των Αρμενίων, Βουλγάρων, Ρώσων, Σέρβων κ.ά. πολλές ελληνικές λέξεις καθώς και γραμματικοί τύποι και εκφράσεις. Στα νεότερα χρόνια η ελληνική γλώσσα χρησιμοποιήθηκε ευρύτατα από τις δυτικοευρωπαϊκές γλώσσες (γαλλική, αγγλική κ.ά.), ιδίως στον τομέα της ορολογίας.

Β. Νεοελληνικές διάλεκτοι

1. Ορισμός

Οι όροι *διάλεκτος* και *ιδίωμα* χρησιμοποιούνται για να δηλώσουν μια τοπική γλωσσική μορφή. Συχνά, και πιο πολύ στο παρελθόν, έκαναν διάκριση ανάμεσα στους δύο αυτούς όρους. Σύμφωνα μ' αυτή, ονόμαζαν διάλεκτο τη γλωσσική μορφή που μιλιέται σε μια περιοχή και διαφέρει σημαντικά από την κοινή γλώσσα, ενώ ιδίωμα ήταν η γλωσσική μορφή ενός τόπου που δεν παραλλάζει πολύ από την κοινή. Σήμερα διάλεκτο ονομάζουν συνήθως ένα ιδίωμα με μεγάλη έκταση, π.χ. ποντιακή, κυπριακή κ.ά.

2. Χρονολόγηση

Τα νεοελληνικά ιδιώματα γεννιούνται κατά τη βυζαντινή εποχή, όταν αποσπώνται από το κράτος ελληνόφωνες επαρχίες (Νότιας Ιταλίας, Καππαδοκίας, Εύξεινου Πόντου, Κύπρου κ.ά.), ιδίως μετά την Δ' σταυροφορία (13. αι.). Η απόσπαση των επαρχιών τις οδηγεί σε γλωσσική διαφοροποίηση και σε χωριστή γλωσσική εξέλιξη. Στα χρόνια της τουρκοκρατίας τα ιδιώματα διαφοροποιούνται πιο πολύ, από έλλειψη επικοινωνίας και έντονης οικονομικής ζωής, από την απουσία της παιδείας κ.ά. Στην αρχή του περασμένου αιώνα τα νεοελληνικά ιδιώματα είχαν πάρει τη σημερινή περίπου μορφή τους. Από τότε, με τη διάδοση της νεοελληνικής κοινής, τα ιδιώματα άρχισαν να υποχωρούν μπροστά στην κοινή και με την ανταλλαγή των πληθυσμών στα 1922 οι λεγόμενες περιφερειακές διάλεκτοι (ποντιακά, καππαδοκικά, θρακικά) συγκεντρώνονται στην ηπειρωτική Ελλάδα και δέχονται και αυτά την επίδραση της κοινής.

3. Σχέση των νεοελληνικών με τις αρχαίες διαλέκτους

Υπάρχει άραγε αντιστοιχία, ή έστω σχέση, των νεοελληνικών διαλέκτων με τις αρχαίες; Επί πολύ καιρό είχε επικρατήσει η άποψη σύμφωνα με την οποία όλες οι αρχαίες διάλεκτοι δεν μπόρεσαν να αντισταθούν στην ισοπε-

δωτική δύναμη της ελληνιστικής κοινής, συγχωνεύτηκαν και έδωσαν, με βάση την αττική διάλεκτο, τον κοινό γλωσσικό τύπο που εμφανίζεται πρώτα στην ελληνιστική και ύστερα στη βυζαντινή εποχή. Κατά την άποψη αυτή όλες οι νεοελληνικές διάλεκτοι – εκτός από την τσακωνική, που προέρχεται από την αρχαία λακωνική δωρική – κατάγονται από την ελληνιστική κοινή διαμέσου της βυζαντινής.

Ωστόσο η προσεκτικότερη έρευνα των νεοελληνικών διαλέκτων ενισχύει την πεποίθησή μας ότι η ελληνιστική κοινή δεν εξαφάνισε κάθε ίχνος από τις αρχαίες διαλέκτους, αρκετά στοιχεία από τις οποίες κατόρθωσαν να επιβιώσουν στις σημερινές γλωσσικές μορφές, π.χ. το δωρικό *διχάλι* (= εργαλείο με δύο *χηλές*, δόντια) στην κοινή, η ιωνική προφορά του *η* σαν *ε* στην ποντιακή (π.χ. *η νύφε, ο κλέφτες*) κ.ά.

4. Κατάταξη

Η μελέτη των νεοελληνικών διαλέκτων δεν έχει ολοκληρωθεί και γι' αυτό δεν μπορεί να γίνει ακόμη οριστική κατάταξή τους. Έχουν επιχειρηθεί βέβαια κατά καιρούς διάφορες ταξινομήσεις, που κατατάσσουν τις διαλέκτους σε ομάδες με βάση είτε ορισμένα κοινά φωνητικά χαρακτηριστικά τους, όπως είναι η αποβολή ή το κλείσιμο φωνηέντων (κώφωση, π.χ., *μισ'μέρ'*=μεσημέρι, *πιδεύουμι*=παιδεύομαι), είτε άλλα κοινά χαρακτηριστικά, όπως είναι η διατήρηση ή αποβολή του τελικού *ν* (π.χ. *παιδίν-παιδί*) ή άλλα (π.χ. *σε δίνω - σου δίνω - δίνω σε*).

Με βάση τη διατήρηση του τελικού *ν* οι νεοελληνικές διάλεκτοι μπορούν να καταταχθούν σε δύο κυρίως ομάδες, που χωρίζονται αναμεταξύ τους με κάθετη περίπου γραμμή (τον 24ο μεσημβρινό), σε δυτικές, που αποβάλλουν το τελικό *ν* των ονομάτων *(παιδί)*, και σε ανατολικές, που το διατηρούν *(παιδίν)* ή το προσθέτουν *(χώμαν, στόμαν)*. Έτσι έχουμε

Δυτική ομάδα

Εδώ ανήκουν τα πελοποννησιακά, τα στερεοελλαδίτικα, τα ηπειρωτικά, τα εφτανησιώτικα, τα θεσσαλικά, τα μακεδονικά, τα θρακικά, τα κυκλαδοκρητικά, τα κατωιταλικά κ.ά. Η κατωιταλική διάλεκτος μιλιέται στη νότια Καλαβρία και στην περιοχή του Οτράντο της Ιταλίας, και είναι το τελευταίο απομεινάρι της γλώσσας των αρχαίων Ελλήνων αποίκων της Μεγάλης Ελλάδας.

Ανατολική ομάδα

Εδώ ανήκουν τα δωδεκανησιακά και άλλα (Χίου, Ικαρίας), τα κυπριακά και τα μικρασιατικά, δηλαδή τα καππαδοκικά και τα ποντιακά. Οι δύο τελευταίες διάλεκτοι μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών (το 1922) μιλιούνται σε διάφορα μέρη της Ελλάδας όπου έχουν εγκατασταθεί Πόντιοι και Καππαδόκες.

Στη Μικρά Ασία η ποντιακή διάλεκτος μιλιόταν σε οχτακόσια περίπου χωριά των νότιων παραλίων του Εύξεινου Πόντου, ενώ η καππαδοκική μιλιόταν από ελληνόφωνους χριστιανικούς πληθυσμούς σε 27 χωριά στην περιοχή της Ναζιανζού.

Τσακωνική διάλεκτος

Δε συγγενεύει με τις άλλες νεοελληνικές διαλέκτους. Μιλιέται σε εννέα χωριά της Κυνουρίας της Πελοποννήσου ανατολικά από τον Πάρνωνα.

Γ. Νεοελληνική κοινή

1. Διαμόρφωση μιας κοινής γλώσσας

Είπαμε ότι η χαλάρωση των επαφών οδηγεί μια γλώσσα σε διαλεκτική διαφοροποίηση, όπως συνέβη π.χ. με την αρχαία ελληνική. Στην ιστορία των γλωσσών όμως παρουσιάζεται και η αντίθετη τάση: από μια κατάσταση διαλεκτικής διαφοροποίησης διαμορφώνεται και επιβάλλεται, πλάι στις τοπικές γλωσσικές ποικιλίες, μια κοινή γλώσσα. Η γλώσσα αυτή βασίζεται συνήθως σε μια γλώσσα που μιλήθηκε ή μιλιέται σε ένα μέρος, είναι δηλαδή ένα τοπικό ιδίωμα, όπως π.χ. η αττική διάλεκτος για την ελληνιστική κοινή. Το ιδίωμα τότε αποκτά για διαφόρους λόγους (πολιτιστικούς, οικονομικούς κτλ.) μεγάλο γόητρο και η χρήση του επεκτείνεται και γενικεύεται. Με την εξάπλωση αυτή χάνει την αρχική του καθαρότητα και μπορεί να προσλάβει στοιχεία από άλλα ιδιώματα. Ο ρόλος της λογοτεχνίας στην περίπτωση της κοινής γλώσσας είναι πάντοτε σημαντικός: ή διαμορφώνει το γλωσσικό τύπο της κοινής ή τον επικυρώνει.

2. Η νεοελληνική κοινή

Στα χρόνια της τουρκοκρατίας αρχίζει, αρκετά νωρίς, να διαμορφώνεται μια κοινή νεοελληνική γλώσσα. Από τους πρώτους που προσπαθούν να την περιγράψουν είναι ο Κερκυραίος Νικόλαος Σοφιανός που στα 1540 περίπου γράφει τη *Γραμματική της κοινής των Ελλήνων γλώσσης* (εικ. 8). Την εποχή αυτή παρουσιάζεται και η πρώτη νεοελληνική λογοτεχνική γραπτή γλώσσα στην Κρήτη σε αξιόλογα λογοτεχνικά έργα (*Θυσία του Αβραάμ*, *Ερωφίλη*, *Ερωτόκριτος* κ.ά.), αλλά η άνθιση της κρητικής λογοτεχνίας σταματά απότομα με την τουρκική κατάκτηση της Κρήτης το 1669.

Η νεοελληνική κοινή διαμορφώνεται οριστικά τον 20. αι. από τη λογοτεχνία και τη χρήση της γλώσσας στα αστικά κέντρα. Στηρίζεται στο γραμματικό τύπο των πελοποννησιακών ιδιωμάτων, τα οποία στάθηκαν αρκετά συντηρητικά, διατήρησαν δηλαδή στην ακεραιότερη μορφή και τον αρχαίο φωνηεντισμό

ΝΙΚΟΛΑΟΥ

ΣΟΦΙΑΝΟΥ

του Κερκυραίου

ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ

τῆς κοινῆς τῶν Ἑλλήνων γλώσσης
νῦν τὸ πρῶτον
κατὰ τὸ ἐν Παρισίοις χειρόγραφον

ΕΚΔΟΘΕΙΣΑ

ἐπιμελείᾳ καὶ διορθώσει

ΑΙΜΥΛΙΟΥ ΛΕΓΡΑΝΔΙΟΥ

ΕΝ ΠΑΡΙΣΙΟΙΣ
LIBRAIRIE MAISONNEUVE ET Cie
15, QUAI VOLTAIRE, 15

1870

Εικ. 8.

και τον αρχαίο συμφωνισμό, σε αντίθεση με άλλα νεοελληνικά ιδιώματα που αλλοίωσαν σοβαρά είτε τα φωνήεντα (βόρεια) είτε τα σύμφωνα (νοτιοανατολικά).

Η νεοελληνική κοινή, όπως περιγράφεται στη Γραμματική και το Συντακτικό, δεν έχει την απόλυτη ομοιογένεια της λαϊκής δημοτικής του Ψυχάρη, ο οποίος προσάρμοσε στη φωνητική και στη μορφολογια της δημοτικής όλους τους λόγιους τύπους, π.χ. *περίφτωση, πλεροφορώ, βνωμοσύνη, το μέλλο-του μέλλου, οι καθηγητάδες*. Η σημερινή κοινή αποδέχεται τις λόγιες λέξεις με τη φωνητική μορφή που έχουν, π.χ. *πταίσμα, πραγματεία, παλινδρομικός, συγχορδία, διθύραμβος, απόφθεγμα, ευθύνη*. Η μόνη προσαρμογή στις λόγιες λέξεις είναι η μορφολογική, δηλαδή κανονίζεται η κλίση τους σύμφωνα με το νεοελληνικό κλιτικό σύστημα, π.χ. *η κοτυληδόνα - της κοτυληδόνας* όπως *η ημέρα - της ημέρας* (αρχ. *ἡ κοτυληδών - τῆς κοτυληδόνος*), *ο τελαμώνας - του τελαμώνα* όπως *ο αγώνας - του αγώνα* (αρχ. *ὁ τελαμών - τοῦ τελαμῶνος*).

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η αποδοχή των λόγιων λέξεων έδωσε στη νεοελληνική κοινή κάποια διφυΐα (διμορφία) στη φωνητική (π.χ. *φτερό* αλλά *περίπτερο, νύφη-νύμφη, συχαρίκια-συγχαρητήρια*) καθώς και μερικούς διπλούς γραμματικούς τύπους (π.χ. *κάθετοι* και *κάθετες, μεσολαβητές* και *πραματευτάδες, ο μήνας οι μήνες* και *ο συγγραφέας οι συγγραφείς*). Οι διπλοτυπίες οφείλονται κάποτε και σε διαλεκτική ποικιλία (π.χ. *αγαπούσα-αγάπαγα, έχομε-έχουμε, ακούν-ακούνε, αγαπούσαν-αγαπούσανε*).

ΚΕΙΜΕΝΑ ΔΗΜΩΔΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ
ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

1. Η απονομή της δικαιοσύνης

Ἡ μόνον δὲ ῥὴξ ἐγένετο ὁ αὐτὸς Θευδερίχος, προσῆλθεν αὐτῷ μία χήρα, συγκλητική Ῥώμης, ὀνόματι Ἰουβεναλία, διδάσκουσα αὐτὸν ὅτι τριάκοντα ἔτη ἔχω δικαζομένη μετὰ τοῦ πατρικίου Φίρμου· ἀλλὰ εὐλύτωσόν με. Καὶ ἐνεγκὼν τοὺς δικολόγους τῶν ἀμφοτέρων μερῶν εἶπεν αὐτοῖς, Εἰ μὴ διὰ τῆς αὔριον καὶ τῆς μετ' αὐτῆς δώσετε αὐτοῖς τὸν ὅρον καὶ ἀπαλλάξετε αὐτούς, ἀποκεφαλίζω ὑμᾶς. Καὶ καθίσαντες διὰ τῶν δύο ἡμερῶν εἶπαν τὰ δοκοῦντα τοῖς νόμοις, δεδωκότες αὐτοῖς ὅρον καὶ ἀπαλλάξαντες αὐτούς. Καὶ ἅψασα κηροὺς Ἰουβεναλία προσῆλθεν αὐτῷ, εὐχαριστοῦσα ὅτι εὐλυτώθη τῆς δίκης· καὶ ἠγανάκτησεν ὁ αὐτὸς Θευδερίχος κατὰ τῶν δικολόγων, καὶ ἀγαγὼν αὐτοὺς εἶπεν αὐτοῖς, Διὰ τί, ὃ ἐποιήσατε εἰς δύο ἡμέρας καὶ ἀπηλλάξατε αὐτούς, εἰς τριάκοντα ἔτη οὐκ ἐποιήσατε; Καὶ πέμψας ἀπεκεφάλισε τοὺς δικολόγους τῶν αμφοτέρων μερών, και εγένετο φόβος πολύς. (Ι. Μαλάλα, *Χρονογραφία* 95d-e)

Μετάφραση

Μόλις έγινε βασιλιάς αυτός ο Θευδερίχος, τον πλησίασε μια χήρα, πατρίκια Ρωμαία, ονομαζόμενη Ιουβεναλία, λέγοντάς του ότι «έχω δικαστήρια τριάντα τώρα χρόνια με τον πατρίκιο Φίρμο· εσύ γλίτωσέ με». Και αφού έφερε τους δικηγόρους και των δύο μερών τους είπε: « Αν μέσα στην αυριανή μέρα και τη μεθαυριανή δεν τους δώσετε την απόφαση και δεν τους απαλλάξετε, σας αποκεφαλίζω». Και κάθισαν στις δύο ημέρες και είπαν τα σχετικά με τους νόμους, και τους έδωσαν απόφαση και τους απάλλαξαν. Τότε η Ιουβεναλία άναψε κεριά και ήρθε σ' αυτόν και τον ευχαρίστησε γιατί απαλλάχτηκε από τη δίκη. Ο Θευδερίχος όμως αυτός αγανάκτησε εναντίον των δικηγόρων, τους έφερε μπροστά του και τους είπε: «Γιατί αυτό που κάματε σε δύο ημέρες και τους απαλλάξατε, δεν το κάματε σε τριάντα χρόνια;» Έτσι έστειλε και αποκεφάλισε τους δικηγόρους και των δύο μερών· απ' αυτό φοβήθηκαν πολύ οι υπόλοιποι.

2. Τα βάσανα του νέου καλόγερου

Ὅταν ἐξέλθω γὰρ μικρὸν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας,
ἂν ῥαθυμήσω πώποτε καὶ λείψω ἀπὸ τὸν ὄρθρον
οὐ φέρειν ὅλως δύναμαι τὰς προσταγὰς ἐκείνων·
τὸ «ποῦ ἦτον εἰς τὸ θυμιατόν; ἂς βάλῃ μετανοίας»·

τό «ποῦ ἦτον εἰς τό κάθισμα; ψωμίν μηδέν τόν δώσουν·
ποῦ ἦτον εἰς τόν ἑξάψαλμον; κρασίν μηδέν τόν δώσουν·
ποῦ ἦτον εἰς τόν ἑσπερινόν; ἄς τόν ἐκβάλουν ἔξω·
τό στῆκε, ψάλλε ἀπό ψυχῆς καί φώναζε μεγάλως·
τί μουρμουρίζεις; πρόσεχε, μηδέν ξηροχασμᾶσαι,
μή τρίβεσαι, μή κνήθεσαι, μή περισσοψωρίζης,
ἐξάφες τά συχνά λουτρά, καλόγερος τυγχάνεις,
βαθεά καλίγια ἀγόρασε καί φόρει τα εἰς τήν μέσην,
καί μή φορῆς τά χαμηλά μετά μακρέας τάς μύτας·
μή ζώνου χαμηλούτσικα καί μή συχνοκτενίζου,
ἀπέσω τά μανίκια σου, ἀπέσω ἡ τραχηλεά σου,
ἐξάφες τό νά κάθεσαι ποσῶς εἰς τόν πυλῶνα,
ἐξάφες τά προγεύματα καί τά διπλά σφουγγᾶτα [...]
Μή βλέπης τό τρανώτερον τό μερτικόν ἐκείνου,
μή συντυχαίνης πρόσεχε κάν ὅλως τόν ὀδεῖνα·
ἐκεῖνος ἔν' πρωτοπαπᾶς, σύ δέ παρεκκλησιάρχης,
ἐκεῖνος ἔν' δομέστικος, τεχνίτης χειρονόμος,
σύ δέ τυγχάνεις πάρηχος καί ψάλλειν οὐκ ἰσχύεις,
ἐκεῖνος ἔν' λογαριαστής κ' ἐσύ εἶσαι θερμοδότης,
ἐκεῖνος δοχειάριος, σύ δέ κρομμυδοφύλαξ·
ἐκεῖνος ἔν' γραμματικός, τεχνίτης ἀναγνώστης,
σύ δέ οὐδέ τήν ἀλφάβητον ἐξεύρεις συλλαβίσαι·
ἐκεῖνος ἔχει εἰς τήν μονήν κάν δεκαπέντε χρόνους,
κ' ἐσύ ἀκμήν οὐκ ἐπλήρωσες ἑξάμηνον ὅτι ἦλθες».
(Προδρομικά ποιήματα στ. 38-67)

Λεξιλόγιο

γάρ γιατί *μικρόν* λίγο *ἄν ραθυμήσω πώποτε* αν αμελήσω κάποτε *οὐ φέρειν ὅλως δύναμαι* δεν μπορώ καθόλου να υποφέρω *θυμιατόν... κάθισμα... ἑξάψαλμον... ἑσπερινόν* διάφορα μέρη των θρησκευτικών ακολουθιών *μηδέν τόν δώσουν* να μη του δώσουν *στῆκε, ψάλλε ἀπό ψυχῆς* στάσου, ψάλλε με την ψυχή σου *ξηροχασμᾶσαι* χασμουριέσαι *κνήθεσαι* ξύνεσαι *ἐξάφες* άφησε *καλόγερος τυγχάνεις* τυχαίνει να είσαι καλόγερος *καλίγια* παπούτσια, υποδήματα *ποσῶς* καθόλου *εἰς τόν πυλῶνα* στη μεγάλη εξωτερική πύλη *σφουγγᾶτα* ομελέτες *συντυχαίνης* συνομιλείς *κάν ὅλως* σε καμιά περίπτωση *τόν ὀδεῖνα* τον οποιοδήποτε (συχνή πρόθεση του ο, καθώς *ὀκάτι, ὀκάπου*) *πρωτοπαπᾶς* πρωτοπρεσβύτερος *παρεκκλησιάρχης* εκκλησιαστικό αξίωμα *δομέστικος* ανώτερο αξίωμα στη βυζαντινή αυλή και στο βυζ. στρατό· εδώ τίτλος εκκλησιαστικού αξιώματος *τεχνίτης χειρονόμος* που κινεί τα χέρια του με μαεστρία *πάρηχος* παράφωνος *οὐκ ἰσχύεις* δεν μπορείς *θερμοδότης* αυτός που κουβαλούσε ζεστό νερό στα λουτρά *δοχειάριος*, στα μοναστήρια, ο επιμελητής του *δοχείου*, του ξενώνα, ο σκευοφύλακας *ἀκμήν* ακόμη *ἐπλήρωσες* συμπλήρωσες.

3. Η κατάληψη της Πάτρας

Τόν Μάρτιον μῆναν ἤλθασιν κι ἀπέρασαν ἀπέκει
κ᾿ εἰς τόν Μορέαν ἐφτάσασιν εἰς τοῦ Μαΐου τήν πρώτην·
ἐκεῖσε ἀποσκάλωσαν στήν ᾿Αχαΐαν τό λέγουν,
ὅπου ἔνι ἐδῶθεν τῆς Πατροῦ κἄν δεκαπέντε μίλια·
εὐθέως καστέλλιν ἔχτισαν ὅλον μέ τά πλιθάρια.
Ετότε γάρ ὅπου λαλῶ κ᾿ εἰς τόν καιρόν ἐκεῖνον
ὁ τόπος ὅλος τοῦ Μορέως, ὅσος καί περιέχει
τό λέγουν Πελοπόννεσον, οὕτως τόν ὀνομάζουν,
οὐδέν εἶχεν καταπαντοῦ, μόνον δώδεκα κάστρη.
Λοιπόν ἀφότου ἐπέζεψαν ἐκεῖ εἰς τήν ᾿Αχαΐαν,
ἐξέβησαν τά ἄλογα ἀπ᾿ ἔσω ἐκ τά καράβια,
κἄν δύο ἡμέρες ἐνέμειναν ἕως οὗ νά τά ἀναπάψουν.
Κ᾿ ἐνταῦτα ἐκαβαλλίκεψαν, ἀπῆλθαν εἰς τήν Πάτραν·
τό κάστρον ἐτριγύρισαν, ὡσαύτως καί τήν χώραν,
τά τριπουτσέτα ἐστήσασιν γύρῳ καταπαντόθεν,
τούς τζαγρατόρους ἔβαλαν, τόν πόλεμον ἀρχίσαν·
κι ἀπό τοῦ πλήθους τοῦ λαοῦ καί τοῦ θαρσέου πολέμου,
ἀπό τοῦ πρώτου ἐσέβησαν στήν χώραν τήν ἀπ᾿ ἔξω.
Κι ἀφῶν τήν χώραν ἀπήρασιν, ἐκεῖνοι γάρ τοῦ κάστρου
καί εὐθέως ἐσυμβιβάστησαν, τό κάστρον ἐπαρεδῶκαν
μετά συνθήκας κι ἀφορμήν νά ἔχουσιν τά ἐδικά τους,
ὁ κατά εἷς τό ὀσπίτι του ὁμοίως καί τό ἐδικόν του.
Κι ἀφῶν τήν Πάτραν ἀπήρασι, τές φύλαξες ἐβάλαν,
τό κάστρον ἐσωτάρχισαν, εἶθ᾿ οὕτως καί τήν χώραν
ἀπό λαόν καί ἄρματα, ὡς ἔπρεπεν κι ἁρμόζει·
κι ἀπαύτου ὀπίσω ἐστράφησαν ἐκεῖ εἰς τήν ᾿Αχαΐαν.
(*Το χρονικόν του Μορέως* στ. 1398-1423)

Λεξιλόγιο

ἀποσκάλωσαν έπιασαν σκάλα, άραξαν *τό λέγουν* αυτό που λένε *εὐθέως* αμέσως *καστέλλιν* μικρό κάστρο *ἐπέζεψαν* έπιασαν ξηρά *ἐτριγύρισαν* έζωσαν, πολιόρκησαν *χώραν* πόλη *τριπουτσέτα* όπλα ή μηχανές για πολιορκία *τζαγρατόροι* οπλισμένοι με *τζάγ(γ)ρα*, είδος βαριού τόξου *ἀπό τοῦ πρώτου* ευθύς εξαρχής *μετά συνθήκας κι ἀφορμήν* με συμφωνίες και όρους *ὁ κατά εἷς* ο καθείς, καθένας *φύλαξες* φρουρές *ἐσωτάρχισαν* έφεραν μέσα τροφές και εφόδια *εἶθ᾿ οὕτως* έπειτα *ἀπαύτου* απ᾿ αυτού.

4. Οι υπερήφανοι εχθρεύονται παρά Θεού

Ἐννόησον ὅτι οἱ ὑπερήφανοι οὐ μόνον παρά Θεοῦ ἐχθρεύονται καί ἔχουσι καί τάς ἄλλας ζημίας, ὁπού ἐγράψαμεν, ἀλλά καί είς τήν ζωήν ταύτην τούς μισοῦσιν οἱ ἄνθρωποι. Ὅτι ἄλλον δέν συγχένονται τόσον, ὅσον τόν ὑπερήφανον, ὅστις μή ἔχων ἐδῶ φίλους καρδιακούς, ἔχει θλίψεις πολλάς είς τάς ἐργασίας. Παίρνεται διά μεγάλος, καί ἐάν δέν τόν τιμήσουν, ταράσσεται καί θλίβεται ἔσωθεν. Οἱ ὑπερήφανοι εὑρίσκονται είς φόβους καί κινδύνους πολλούς, είς φιλονικίας καί μάχας, διατί συνερίζονται μέ τούς ὁμοίους αὐτῶν καί συζηλώνει ἕνας τοῦ ἄλλου των. Ὅθεν είς τάς Ἱστορίας τῶν Ῥωμαίων φαίνεται ὅτι ἔδωσαν ἑνός Βασιλέως ἕνα στέφανον πολυτίμητον, ὁ δέ λαβών αὐτόν είς τάς χεῖράς του, εἶπε ταῦτα: Ὦ διάδημα εὐγενικόν μᾶλλον ἤ καλότυχον, ὅτι ὅστις γνωρίζει πόσους περισπασμούς, φροντίδας τε καί κινδύνους εἶσαι γεμάτον, ἐάν σέ εὕρισκεν είς τήν γῆν χαμαί, σέ ἐκαταφρόνει. Τοῦτο, ὁπού εἶπεν ὁ σοφός Βασιλεύς διά τό διάδημα, εἶπε καί διά τήν ἀξίαν καί τά πολύτιμα πράγματα, ὁπού ποθοῦσιν ἐδῶ είς τόν κόσμον οἱ ὑπερήφανοι, τά ὁποῖα ὅσον εἶναι ἐκλεκτά καί χρήσιμα, τόσον ἔχουσι κινδύνους καί περισπασμούς περισσότερον, ὅτι ἡ ὑπερηφανία εἶναι ἕνα δένδρον πεφυτευμένον καί ἀναχυμένον ὑπό τοῦ Δαίμονος. Οἱ κλῶνοι του εἶναι πολλά ὑψηλοί καί δείχνουσι εὔμορφοι, ἀμή εἶναι ἀδύνατοι, καί ὅσον ἀνέβης ὑψηλότερα, τοσοῦτον πίπτεις ἐλεεινότερα. (Αγαπίου, *Αμαρτωλων σωτηρία*, α΄ ἐκδ. Βενετία 1664)

Λεξιλόγιο

ἐχθρεύονται είναι μισητοί *συγχένονται* σιχαίνονται *παίρνεται* θεωρεί τον εαυτό του *συζηλώνει* ζηλεύει *εὐγενικόν μᾶλλον ἤ καλότυχον* δείγμα ευγένειας περισσότερο παρά καλοτυχίας *ὅστις* όποιος *σέ ἐκαταφρόνει* σε περιφρονούσε, δε σου ΄δινε σημασία *περισπασμούς* στενοχώριες *χαμαί* κάτω *πεφυτευμένον καί ἀναχυμένον* φυτεμένο και μεγαλωμένο *πολλά ὑψηλοί* πολύ ψηλοί *ἀμή* αλλά *ἐλεεινότερα* αθλιότερα.

5. «Δίδε ἐκεῖ ὁπού πρέπει»

Πρῶτον, δίδε ἐκεῖ ὁπού πρέπει· ἕνας φιλόσοφος, Κράτης ὁ Θηβαῖος, θέλοντας νά δοθεῖ ὅλος είς τήν φιλοσοφίαν, διά νά μήν ἔχει καμίαν φροντίδα, ἔρριψεν ὅλα του τά ὑπάρχοντα είς τήν θάλασσαν· τί μωρός σοφός! δέν ἦτον καλύτερα νά τά μοιράσει είς τούς συγγενεῖς ἤ είς τούς φίλους! Μωρότερος ἐστάθη Ξέρξης ὁ βασιλεύς τῶν Περσῶν· αὐτός ἠγάπησε μίαν πλάτανον, ἐπότιζε τήν ρίζαν της μέ εὔοσμα νερά, ἐστόλιζε τούς κλώνους της μέ μαργαρίτας καί λιθάρια πολύτιμα· δέν ἦτον καλύτερα νά κάνει τέτοιας εὐεργεσίας είς τούς στρατιώτας του ἤ είς τούς συμβούλους του; ἤ είς ἄλλα ἄξια ὑποκείμενα τῆς αὐλῆς του; Ἡ αὐτή μωρία εἶναι νά χαρίζεις τό τίποτέ σου είς ἕνα

μεγάλον ἄρχοντα, ὁποὺ δὲν ἔχει χρείαν· ἐσὺ τὸ ἔρριψες εἰς τὴν θάλασσαν. Πάλιν νὰ ἀγαθοποιεῖς ἕνα ἀχάριστον καὶ ἀχρεῖον, εἶναι τὸ αὐτό, ὡσὰν νὰ ἀγαθοποιεῖς ἕνα ξύλον ἀναίσθητον· ἐσὺ δίδεις ἐκεῖ, ὁποὺ δὲν πρέπει.
(Ηλ. Μηνιάτη, *Διδαχαί και λόγοι,* α΄ ἐκδ. Βενετία 1727)

Λεξιλόγιο

ἦτον ήταν *εὔοσμα* αρωματισμένα *ὑποκείμενα* άτομα *τὸ τίποτέ σου* το υστέρημά σου *χρεία* ανάγκη.

V. Η ΚΑΘΑΡΕΥΟΥΣΑ

1. Αττικισμός

Προς το τέλος του 1. αι. μ.Χ. εμφανίζονται μερικοί συγγραφείς, γραμματικοί και ρητοροδιδάσκαλοι, που δε γράφουν την ελληνιστική κοινή, τη γλώσσα της εποχής τους, αλλά τη γλώσσα των αττικών συγγραφέων της κλασικής εποχής. Στην ενέργειά τους αυτή παρακινούνται από την πίστη τους στην ανυπέρβλητη ανωτερότητα της αττικής διαλέκτου και από την αντίληψη ότι η γλώσσα της εποχής τους, κοινή και σχεδόν παγκόσμια, είναι προϊόν άγνοιας και ξεπεσμού, και γι' αυτό δεν πρέπει να γράφεται. Το κίνημα αυτό ονομάστηκε **αττικισμός**, και οι συγγραφείς που έχουν ως ιδανικό πρότυπό τους την αττική διάλεκτο **αττικιστές**. Ο πολύς λαός φυσικά δεν παρακολούθησε τα διδάγματα των αττικιστών και εξακολούθησε να μιλάει και να γράφει τη γλώσσα της εποχής του. Οι περισσότεροι όμως συγγραφείς στους πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες αττικίζουν, δηλαδή μιμούνται συνειδητά το γραμματικό τύπο και τη συντακτική δομή της αττικής διαλέκτου, κι έτσι ο αττικισμός επικρατεί στο γραπτό λόγο. Οι αττικιστές συγγραφείς δίνουν συχνά συμβουλές στους συγχρόνους τους: «Να λέτε τούτο», «Να μη λέτε εκείνο» ή «Να λέτε τούτο έτσι». Λέξεις και καταλήξεις απαρχαιωμένες ή σημασίες λέξεων λησμονημένες ανασύρονται από το παρελθόν και προβάλλονται ως δείγματα πολιτισμένης γλώσσας. Έτσι ως κριτήριο ορθής χρήσης θεωρείται το αν μια λέξη ή ένας τύπος βρίσκεται στα κείμενα των αττικών συγγραφέων του 5. και 4. αι. π.Χ., και όχι το αν χρησιμοποιείται στη γλώσσα της εποχής τους.

Τα συγγράμματα των αττικιστών είναι πολύ ενδιαφέροντα για μας σήμερα, όχι μόνο γιατί παρατηρούμε ότι οι συγγραφείς αυτοί δεν πετυχαίνουν πάντα να γράφουν σωστά την αττική διάλεκτο και συχνά χρησιμοποιούν τύπους που δεν υπήρξαν ποτέ σ' αυτήν, αλλά και γιατί μας δίνουν άφθονες πληροφορίες για την ελληνιστική κοινή, την ομιλούμενη γλώσσα της εποχής τους. Αυτό συμβαίνει όταν καταδικάζουν κάποια λέξη και συμβουλεύουν τους συγχρόνους τους να μη χρησιμοποιούν αυτήν αλλά την αντίστοιχη αττική. Έτσι μπορούμε να βρούμε στην Καινή Διαθήκη πολλά παραδείγματα λέξεων ή τύπων που καταδίκασαν οι αττικιστές, όπως π.χ. *κράββατος, σίναπι, κλίβανος, σαρῶ* (= σαρώνω, σκουπίζω), *ευχαριστώ* κ.ά.

2. Βυζαντινή γραπτή γλώσσα

Όταν ο χριστιανισμός προσείλκυσε τις λαϊκές τάξεις και άρχισε να κατακτά τους μορφωμένους ελληνόφωνους, εγκατέλειψε τη λαϊκή γλώσσα της

εποχής και χρησιμοποίησε αρχαΐζουσα φιλολογική γλώσσα. Αυτό έκαναν οι πατέρες της εκκλησίας, και μάλιστα οι μεγάλοι πατέρες του 4. αι., όπως ο Μ. Βασίλειος, ο Ι. Χρυσόστομος, ο Γρηγόρ. ο Θεολόγος, και η αττικίζουσα γλώσσα τους υπήρξε για χίλια χρόνια το πρότυπο όλης σχεδόν της επόμενης γραμματείας.

Η διγλωσσία που εγκαινιάζεται με τον αττικισμό θα συνεχιστεί σε όλη τη βυζαντινή περίοδο όπου η γραπτή γλώσσα, εκτός από τις λίγες εξαιρέσεις που έχουμε δει, είναι αττικίζουσα όσο επιτρέπει η γλωσσική κατάρτιση και ελληνομάθεια του κάθε συγγραφέα. Βυζαντινοί συγγραφείς που αρχαΐζουν είναι ο Προκόπιος, ο Θεοφύλακτος Σιμοκάττης, ο Μιχαήλ Ψελλός, η Άννα η Κομνηνή κ.ά., και το παράδειγμά τους θα το ακολουθήσουν κατά την τουρκοκρατία οι περισσότεροι συγγραφείς του έθνους.

3. Η καθαρεύουσα

α. Ιστορική ερμηνεία

Η καθαρεύουσα είναι η γλώσσα που πρωτοεμφανίζεται στα χρόνια της τουρκοκρατίας σαν συμβιβαστική μορφή ανάμεσα στο βυζαντινό αρχαϊσμό και στην ομιλούμενη γλώσσα. Έτσι η γλώσσα αυτή νεωτερίζει στη σύνταξη, αρχαΐζει όμως στη φωνητική, στη μορφολογία και στο λεξιλόγιο.

Λίγες δεκαετίες πριν από την επανάσταση του 1821, όταν δυναμώνει η συνείδηση της εθνικής ενότητας, η σημασία της γραπτής γλώσσας γίνεται μεγάλη και οι πνευματικοί οδηγοί του έθνους μας αναζητούν μια γλώσσα κατάλληλη να υπηρετήσει το έθνος στην έξοδό του από το πνευματικό σκοτάδι. Και μολονότι υπήρξαν και συγγραφείς που χρησιμοποίησαν αρκετά απλή γλώσσα (με κάποιους ιδιωματισμούς και αρχαϊσμούς), όπως ήταν ο Γρηγόριος Κωνσταντάς, ο Αθανάσιος Ψαλλίδας, ο Αθανάσιος Χριστόπουλος, ο Ιωάννης Βηλαράς, ο Διονύσιος Σολωμός κ.ά., γενικά όμως επικράτησαν οι αρχαϊστές κι έτσι εμπόδισαν το έθνος να εκφραστεί με τη γλώσσα του και να εγκαινιάσει μια νέα περίοδο πολιτισμού.

Οι αρχαϊστές ξεκινούν από την αντίληψη ότι η ομιλούμενη γλώσσα της εποχής τους είναι χυδαία και βάρβαρη, ιδιωματική και γραμματικά ανομοιογενής, δηλαδή γλώσσα που δεν είναι σε θέση να εκφράσει την τέχνη και την επιστήμη. Και ότι το ελληνικό έθνος με τις διάφορες ιστορικές περιπέτειες ξέπεσε από το αρχαίο μεγαλείο και έχασε τη γλώσσα του από αμάθεια. Για να αναγεννηθεί λοιπόν ο αμόρφωτος λαός και για να αποκτήσει ξανά την προγονική δόξα και τον αρχαίο πολιτισμό και για να δημιουργήσει λογοτεχνία ισάξια με την παλιά, πρέπει να μάθει να μιλάει την αρχαία ελληνική γλώσσα. Αυτό το σκοπό τον επιδιώκει το ελεύθερο κράτος με ολόκληρο τον οργανισμό του:

διοίκηση και δικαιοσύνη, εκκλησία και στρατός, τύπος και εκπαίδευση, όλα βοηθούν στην καλλιέργεια και διάδοση της νέας γραπτής γλώσσας.

β. Μορφή

Έτσι η καθαρεύουσα παρουσιάζεται να απομακρύνεται σε διαφορετικό βαθμό από την ομιλούμενη γλώσσα. Άλλοτε πλησιάζει πιο κοντά στην αρχαία ελληνική, και τότε ονομάζεται **αρχαΐζουσα ή άκρατος ή αυστηρή καθαρεύουσα·** άλλοτε χρησιμοποιεί και στοιχεία της ομιλούμενης γλώσσας, και τότε ονομάζεται **απλοποιημένη η απλή καθαρεύουσα.**

γ. Χαρακτηριστικά

Είναι δύσκολο να οριστούν τα χαρακτηριστικά της καθαρεύουσας, γιατί υπήρξε γλώσσα γραπτή, όχι ομιλούμενη, δηλαδή δε χρησιμοποιήθηκε σε λόγο φυσικό και αβίαστο. Από τους διάφορους συγγραφείς χρησιμοποιείται η καθαρεύουσα σε μεγάλη ποικιλία. Γενικά μπορεί κανείς να παρατηρήσει ότι το ιδανικό της τείνει προς την αρχαία ελληνική. Έτσι εισάγονται από τα αρχαία ελληνικά, ή πλάθονται κατά τα αρχαία πρότυπα, λέξεις για να αντικαταστήσουν πολύ κοινές ξένες λέξεις, όπως *πίλος* για το ιταλ. *καπέλο, τύλη* για το λατ. *μαξιλάρι, περιθωράκιον* για το τουρκ. *γελέκο, έωλος* για το τουρκ. *μπαγιάτικος* κ.ά., αλλά και κοινότατες ελληνικές, όπως *άρτος* για το *ψωμί, μειδιώ* για το *χαμογελώ, υμείς* για το *εσείς, αλιεύς* για το *ψαράς, ιχθύς* για το *ψάρι, οφθαλμός* για το *μάτι* κ.ά.

Πάντως οφείλουμε σήμερα να παραδεχτούμε ότι η προσπάθεια για τον εξελληνισμό του λεξιλογίου πέτυχε σε μεγάλο βαθμό κι έτσι αρκετές ξένες λέξεις αντικαταστάθηκαν από ελληνικές. Π.χ.

η λόγια λέξη αντικατάστησε	την ξένη λέξη	
εφημερίδα	*γαζέτα*	(ιταλ.)
φαρμακοποιός	*σπετσέρης*	(ιταλ.)
φαρμακείο	*σπετσαρία*	(ιταλ.)
συνταγή	*ρετσέτα*	(ιταλ.)
κουρέας	*μπαρμπέρης*	(ιταλ.)
ενέχυρο	*αμανάτι*	(τουρκ.)
αγορά	*μεϊντάνι*	(τουρκ.)
λατομείο	*νταμάρι*	(τουρκ.)
παλαιστής	*πεχλιβάνης*	(τουρκ.)
κιμωλία	*τεμπεσίρι*	(τουρκ.)
ζωέμπορος	*τσαμπάζης*	(τουρκ.)
υπουργός -είο	*μινίστρος, -έριο*	(λατ.)

κ.ά.

Δε συνέβη το ίδιο όμως με την προσπάθεια εξαρχαϊσμού της φωνητικής και της μορφολογίας, όπου δεν μπόρεσαν να επικρατήσουν μορφές όπως *νύκτα, νυκτέρι, ξενυκτίζω, γαμβρός, θαμβώνω, κανδήλι, χανδάκι, κλέπτης, πταίω* κτλ. ή γραμματικοί τύποι καθώς *τοῦ σπουργίτου, τῆς μελίσσης, τάς τρέλας, ἐσιώπων* (= σιωπούσα), *παρετήρουν, περιέμενον, νά χαθῶμεν, θά ὑπάγωμεν* κτλ.

δ. Αξιολόγηση

Αξιολογώντας την προσφορά της καθαρεύουσας μπορούμε να θεωρήσουμε ως θετικό στοιχείο το μερικό εξελληνισμό του λεξιλογίου, ιδίως από τουρκικές λέξεις που κληροδότησε στη γλώσσα μας η τουρκοκρατία, και το γεγονός ότι χρησιμοποιήθηκε ως γλωσσικό όργανο από το νεοσύστατο ελληνικό κράτος, όταν η δημοτική βρέθηκε ακαλλιέργητη. Από την άλλη μεριά όμως η καθαρεύουσα, με τη διαφορά που είχε σε όλες τις μορφές της από την ομιλούμενη γλώσσα, υπήρξε η αιτία της ελληνικής διγλωσσίας, που ήταν τεχνητή. Γιατί ρυθμίστηκε τεχνητά η νέα γραπτή γλώσσα μας σύμφωνα με τους κανόνες της αρχαίας γραμματικής και ανεξάρτητα από την ομιλούμενη γλώσσα, κι έτσι ο ελληνικός λαός υποχρεωνόταν ως πριν από λίγα χρόνια να έχει ως επίσημη γλώσσα του, γλώσσα της εκπαίδευσης, της επιστήμης, της διοίκησης, της νομοθεσίας κτλ. μια γλώσσα (ή μια μορφή γλώσσας) διαφορετική από τη δική του, μια γλώσσα με γραμματικό και συντακτικό σύστημα διαφορετικό από εκείνο που χρησιμοποιούσε καθημερινά. Η γλωσσική αυτή κατάσταση, που παρόμοια της δεν υπάρχει σήμερα σε καμιά ευρωπαϊκή χώρα, είχε δυσμενείς επιδράσεις στην εκπαίδευση και τη γενικότερη μόρφωση του Νεοέλληνα, ο οποίος δεν αποκτούσε τελικά γλωσσική κατάρτιση. (Βλ. και στο Επίμετρο «Το γλωσσικό ζήτημα» και το Συγκριτικό πίνακα καθαρεύουσας και δημοτικής).

ΚΕΙΜΕΝΑ ΑΡΧΑΪΖΟΥΣΑΣ ΚΑΙ ΑΠΛΗΣ ΚΑΘΑΡΕΥΟΥΣΑΣ

1. Προς τους Έλληνας της Μακεδονίας

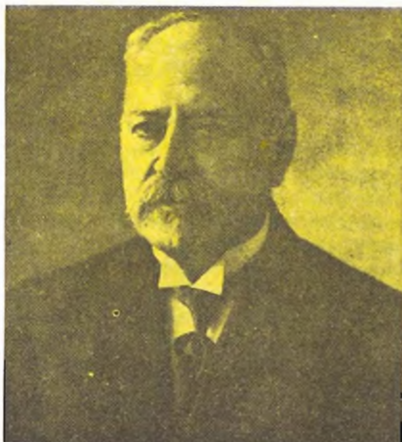
Ἀτελής ἔρευνα τῆς ἀρχαίας Ἱστορίας Ὑμῶν καί πολιτικοί σκοποί ἐξεκόλαψαν τήν διδασκαλίαν, ὅτι ἡ Μακεδονία οὐδέποτε ἦν Ἑλληνική χώρα οὐδ' οἱ Μακεδόνες γνήσιοι Ἕλληνες. Διά τῆς διδασκαλίας ταύτης ἀπεστέρουν μέν τήν Ἑλληνικήν ἱστορίαν εὐκλεεστάτων καί σπουδαιοτάτων διά πᾶσαν σχεδόν τήν ἀνθρωπότητα πράξεων, ἀφοῦ αὗται οὐχί ὑπό Ἑλλήνων, ἀλλ' ὑπ' ἀλλοφύλων ἐλέγοντο ὅτι ἐπράχθησαν, ἀπεστέρουν δέ καί Ὑμᾶς τοῦ θάρρους, ὅπως πάσῃ δυνάμει ἐξακολουθῆτε ν' ἀγωνίζησθε ὑπέρ τῆς ἐνδόξου Ὑμῶν χώρας. Ἠπίσταντο δηλαδή ὅτι εὐθύς ὡς ἤθελε γεννηθῆ ἐν ταῖς ψυχαῖς Ὑμῶν ἀμφιβολία περί τοῦ δικαίου τῶν ἀγώνων οὕς διεξάγετε, ἐμέλλετε νά ἀποστῆτε αὐτῶν ἀπαξιοῦντες νά λάβητε ὅ,τι κατά τό ἀκριβές δίκαιον δέν θά ἀνῆκεν Ὑμῖν. Ἤ τίς Ἕλλην θά ἐτόλμα σήμερον νά ἀπαιτήσῃ τήν κατάκτησιν τῆς Ἀλεξανδρείας διά τόν λόγον ὅτι ἐπί 1000 σχεδόν ἔτη διετέλεσεν Ἑλληνική πόλις; Ἡ ἐκκολαφθεῖσα ἐκείνη διδασκαλία ἐξελέγχεται ἐν τοῖς ἑπομένοις παντάπασιν ἀσύστατος, ἀποδείκνυται δ' ἡλίου φαεινότερον διά τε τῆς γλώσσης καί πολλῶν ἱστορικῶν μαρτυριῶν, ὅτι ἡ πατρίς τοῦ Ἀλεξάνδρου καί τοσούτων ἄλλων ἡρώων ἦν μέρος, ἀληθῶς εἰπεῖν, προπύργιον τῆς Ἑλλάδος, καί ὅτι οἱ Μακεδόνες ἐξ ἀρχῆς ἦσαν τῶν γνησιωτάτων Ἑλλήνων. Τῆς πλάνης δ' οὕτω διαλυθείσης δύνασθε νά ἐξακολουθήσητε τόν ἱερόν ὑπέρ πίστεως καί πατρίδος ἀγῶνα ἀδαμαντίνως πεπεισμένοι ὅτι οὐχί ὑπέρ ἁρπαγῆς ἀλλοτρίων ἀλλ' ὑπέρ διασώσεως τοῦ τιμαλφεστάτου τοῖς ἀνθρώποις ὁ ἀγών Ὑμῶν ἐστι.

Θαρρεῖτε καί ἀνδρίζεσθε, Μακεδόνες, καί πεποίθετε ὅτι, ἄν οἱ ἰσχυροί τοῦ αἰῶνος μή εὐνοῶσι τῷ Ὑμετέρῳ δικαιοτάτῳ ἀγῶνι, ἀλλ' ὁ Ἰσχυρός τῶν αἰώνων εὐνοεῖ τε καί εὐλογεῖ αὐτόν. Εἴθε!

(Γ.Ν. Χατζιδάκη, *Περί του ελληνισμού των αρχαίων Μακεδόνων*)

Λεξιλόγιο

ἀτελής ατελείωτη, ασυμπλήρωτη *ἐξεκόλαψαν* έβγαλαν *ἦν* ήταν *εὐκλεεστάτων* ενδοξότατων *οὐχί* όχι *ἠπίσταντο* γνώριζαν *οὕς* τους οποίους *ἐμέλλετε νά ἀποστῆτε αὐτῶν* είχατε σκοπό να αποτραβηχτείτε από αυτούς, να τους εγκαταλείψετε *ἐξελέγχεται... παντάπασιν ἀσύστατος* αποδεικνύεται... ολότελα αστήρικτη *φαεινότερον* φανερότερα *ἀληθῶς εἰπεῖν* για να πούμε την αλήθεια *ἦσαν τῶν γνησιωτάτων Ἑλλήνων* ήταν από τους γνησιότερους Έλληνες *ἀδαμαντίνως* σταθερά *ἀλλοτρίων* ξένων *τιμαλφεστάτου* πολυτιμότατου *θαρρεῖτε* έχετε θάρρος *ἀνδρίζεσθε* γίνεστε παλικάρια *πεποίθετε* πιστέψτε *εὐνοῶσι* συμπαθούν *ὁ Ἰσχυρός τῶν αἰώνων* ὁ Θεός

Γεώργιος Χατζιδάκης
(1848 - 1941)

2. Η καθαρεύουσα απεδείχθη πολύ ευαρμοστοτέρα της δημώδους

῾Η ποίησις, καίπερ πολλαχῶς ὑπό τῆς καθαρευούσης ἐπηρεαζομένη, προτιμᾷ ἀληθῶς τά δημώδη γλωσσικά στοιχεῖα, ἀλλ᾿ ὅμως οὐδαμῶς εἶνε ἀληθές τό ὑπό πολλῶν συχνάκις ἐπαναλαμβανόμενον ὅτι ἡ καθαρεύουσα ἀπεδείχθη ἤδη ἀνεπιτηδεία εἰς ποιητικήν δημιουργίαν. Τό ἐπ᾿ ἐμοί φρονῶ ὅτι ὑπάρχουσιν ἐν τῇ καθαρευούσῃ συντεταγμένα ὄχι ὀλίγα ποιήματα τοὐλάχιστον ὄχι κατώτερα πολλῶν ἐκ τῶν ἀρεσκόντων εἰς τόν κ. Κρουμβάχερ, ἀλλά νομίζων ἄκαιρον πρός τό παρόν τήν περί τούτου συζήτησιν δέν ἐπιχειρῶ νά ἀποδείξω τοῦτο. ῾Ομολογούμενον ὅμως καί δυσκόλως δυνάμενον νά ἀμφισβητηθῇ εἶνε ὅτι διά τό σπουδαιότατον ἐν τῇ σημερινῇ κοινωνίᾳ εἶδος τῆς ποιήσεως, ἤτοι τήν τραγῳδίαν, ἡ καθαρεύουσα ἀπεδείχθη ἤδη πολύ εὐαρμοστοτέρα καί ποιητικωτέρα τῆς δημώδους, διό καί προτιμᾶται ὑπό τε τῶν γραφόντων τραγῳδίας καί ὑπό τῶν θεωμένων τραγῳδικάς παραστάσεις. Ἔπειτα καί αὐτοί οἱ χλευάζοντες τά ἐν τῇ καθαρευούσῃ συντεταγμένα ποιήματα τῶν Σούτσων, τοῦ Ραγκαβῆ καί ἄλλων ὁμολογοῦσιν ὅτι ἡ στιχουργία αὐτῶν δέν στερεῖται οὔτε πλούτου οὔτε εὐκαμψίας οὔτε ἁρμονίας, ἐλλείπει δέ μόνον ἡ ἔμπνευσις. Αἱ ἀρεταί ὅμως τῆς στιχουργίας οἱωνδήποτε ποιημάτων ἀποδεικνύουσι, νομί-

ζω, ἀναντιρρήτως ὅτι τό γλωσσικόν αὐτῶν ὑλικόν εἶνε εὔχρηστον καί εὔπλαστον, ἄν δέ ὁ ποιητής στερεῖται ἐμπνεύσεως, τοῦτο εἶνε ἔλλειψις αὐτοῦ τοῦ ποιητοῦ, ἀλλ᾽ ὄχι τῆς γλώσσης, ἥν μεταχειρίζεται· ποιήματα δέ ἐστερημένα ἐμπνεύσεως ὑπάρχουσι καί ἐν τῇ δημώδει γλώσσῃ ἀναρίθμητα. Ἀφοῦ δέ εἶνε ὁμολογούμενον ὅτι ἐν πεζῷ λόγῳ ἡ καθαρεύουσα ἐκφράζει περίπου ὅσα καί ἡ δημώδης, ἐν μέρει δέ καί πολύ περισσότερα, θά ἦτο λίαν παράδοξος καί ἀνεξήγητος ἡ ὑπόθεσις ὅτι ἡ γλῶσσα αὕτη δέν δύναται νά ἐκφράσῃ τά αὐτά πράγματα ἐμμέτρως.
(Α.Ν. Σκια, *Ο αληθής χαρακτήρ του λεγομένου γλωσσικού ζητήματος*)

Λεξιλόγιο
καίπερ αν και, μολονότι *πολλαχῶς* με πολλούς τρόπους *οὐδαμῶς* καθόλου *ἀνεπιτηδεία* ακατάλληλη *τό ἐπ᾽ ἐμοί* όσο για μένα *Κρουμβάχερ* ο γνωστός βυζαντινολόγος (1856-1909), που έγραψε μια σημαντική μελέτη για το γλωσσικό μας πρόβλημα υποστηρίζοντας το δημοτικισμό *εὐαρμοστοτέρα* πιο ταιριαστή *διό* γι᾽ αυτό *τε* και *ὑπό τῶν θεωμένων* απ᾽ αυτούς που παρακολουθούν *τραγῳδικάς παραστάσεις* παραστάσεις τραγωδιών *χλευάζοντες* αυτοί που περιπαίζουν *αὐτοῦ τοῦ ποιητοῦ* του ίδιου του ποιητή *ἐλλείπει* απουσιάζει *ἥν μεταχειρίζεται* την οποία μεταχειρίζεται.

3. Ο γραπτός μας λόγος εξαρχαΐστηκε

Διά τούς τοιούτους δ᾽ ἐλέγχους καί τάς τοιαύτας μομφάς ὁ γραπτός ἡμῶν λόγος προέβη κατά μικρόν εἰς μέγαν βαθμόν ἀρχαϊσμοῦ, καί καταντᾷ νά μή καταλαμβάνηται οὕτως εὐκόλως ὑπό τῶν πολλῶν ὅ,τι γράφομεν, ὅπως κατελαμβάνοντο τά τοῦ ἀοιδίμου Κοραῆ. Τοῦτο βεβαίως εἶναι ἐπιβλαβές, ἀλλ᾽ ἤρχισεν εὐτυχῶς νά γίνηται πολλοῖς αἰσθητόν, ὥστε ὑπάρχει ἐλπίς νά σταθῇ τό κακόν.

Πλήν τῆς ἐπί τό ἀρχαϊκώτερον καί δή ἀγνωστότερον τροπῆς ταύτης τῆς γενομένης πρό πάντων μετά τήν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος συνέβησαν καί ἄλλα κακά. Πρῶτον δηλονότι ἐπειδή, μετά τήν ἐλευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος μάλιστα, ἐτράπησαν ἐπί τό συγγράφειν καί συντάττειν ἐφημερίδας ἄνθρωποι πολύ ὑποδεέστεροι τῶν παλαιοτέρων κατά τήν τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων πεῖραν καί ἐπειδή μάλιστα ἡ πολλάκις τῆς ἑβδομάδος ἤ καί καθ᾽ ἑκάστην ἡμέραν ἔκδοσις τῶν ἐφημερίδων δέν ἐπιτρέπει τοῖς συντάκταις αὐτῶν νά πολυπραγμονῶσι καί, ὅσον πρέπει, ἀσχολῶνται περί τήν ὀρθήν χρῆσιν τῆς γλώσσης, διά ταῦτα πολλά γλωσσικά στοιχεῖα παρελήφθησαν ἐκ τῆς ἀρχαίας διάστροφα κατά πολλούς τρόπους, τ.ἔ. ἤ κατά τόν τονισμόν ἤ κατά τήν ὀρθογραφίαν ἤ κατά τήν σύνταξιν ἤ κατά τήν σημασίαν κτλ., καί οὕτως ἐγένοντο γνωστά τῷ Κοινῷ. Ὡς πρός τοῦτο ἐπῆλθε διά τῆς προφορικῆς καί γραπτῆς διδασκαλίας τοῦ φιλτάτου μοι διδασκάλου κ. Κ. Κόντου ἀπό τινων ἐτῶν μεγάλη βελτίω-

σις. Διότι παμπόλλας τοιαύτας έσφαλμένας χρήσεις άρχαίων λέξεων περιφανώς καταδείξας καί τάληθές έκάστοτε πειστικώς διδάξας ήνάγκασε πάντας, φίλους καί άντιπάλους, ν' άκολουθήσωσι τοΐς όρθώς προτεινομένοις. Ούτω σήμερον ώς πρός τήν όρθοτέραν χρήσιν πολλών έκ τής άρχαίας παρειλημμένων στοιχείων άκριβέστερον όμολογουμένως γράφεται σήμερον ή γλώσσα ή πρό τής έμφανίσεως τοΰ κ. Κόντου.

Έπειτα διά τόν αύτόν λόγον, δι' όν έγένοντο τά προμνημονευθέντα άμαρτήματα ήτοι δι' άγνοιαν τής άρχαίας καί νέας γλώσσης, εισήλασαν καί πολλοί ξενισμοί εις την γραφομένην ημών γλώσσαν. (Γ.Ν. Χατζιδάκη, *Περί τοΰ γλωσσικοΰ ζητήματος έν Ελλάδι*)

Λεξιλόγιο

διά τούς τοιούτους έλέγχους εξαιτίας τέτοιων κατηγοριών *προέβη κατά μικρόν* προχώρησε σιγά σιγά *ούτως εύκόλως* τόσο εύκολα *άοιδίμου* αείμνηστου *πολλοΐς* σε πολλούς *καί δή* και μάλιστα *άγνωστότερον* πιο ακατάληπτο *δηλονότι* δηλαδή *έτράπησαν έπί τό συγγράφειν καί συντάττειν* στράφηκαν στη συγγραφή και σύνταξη *ύποδεέστεροι* κατώτεροι *πεΐραν* πείρα, γνώση *τοΐς συντάκταις* στους συντάκτες *νά πολυπραγμονώσι* να πολυεξετάζουν *(νά) άσχολώνται* να ασχολούνται *διάστροφα* διαστρεβλωμένα *τώ Κοινώ* στο κοινό *παμπόλλας* πάρα πολλές *περιφανώς* ολοφάνερα *καταδείξας* επειδή απέδειξε *τάληθές* την αλήθεια *τοΐς όρθώς προτεινομένοις* στα ορθώς προτεινόμενα *παρειλημμένων στοιχείων* στοιχείων που παραλήφθηκαν *ή* παρά *άμαρτήματα* σφάλματα (γλωσσικά) *ήτοι* δηλαδή *δι' άγνοιαν* λόγω άγνοιας *είσήλασαν* εισέβαλαν.

4. «Κατά τήν γενικήν πεποίθησιν έσκασεν...»

Τήν έπιοΰσαν ήρχισεν ή άνοικοδόμησις καί μετ' όλίγον καιρόν μικρά λευκή έκκλησία είχεν ύψωθή δίπλα είς τό σπίτι τοΰ Φεζομουσταφά, ό όποΐος άπό τήν λύσσαν του είχε γεράσει κατά δέκα έτη.

Τήν ήμέραν δέ, καθ' ήν ό έπίσκοπος έτέλεσε τά έγκαίνια, έφθασε καί ή δι' έξόδων τοΰ Παπαδογιάννη παραγγελθεΐσα καμπάνα καί ό ήχος της έτάραξε τήν κατηφή σιγήν τής τουρκικής συνοικίας.

Άλλ' ό Παπαδογιάννης έπεφύλαττεν είς τούς χωριανούς καί άλλην έκπληξιν. Είς τό κωδωνοστάσιον ύψώθη έξαφνα καί έκυμάτισε χαρμοσύνως μία έλληνική σημαία. Καί ό λαός τήν έχαιρέτισε μέ φρενιτιώδεις άλαλαγμούς, μέ δάκρυα ένθουσιασμοΰ καί πυροβολισμούς.

Έπί τρεΐς ήμέρας ό έπίτροπος τής νέας έκκλησίας Παπαδογιάννης δέν άφήκε τήν καμπάναν τής Παναγίας νά σιγήση. Τήν δέ τετάρτην ήμέραν έκηδεύετο ό Φεζομουσταφάς. Κατά τήν γενικήν πεποίθησιν έσκασεν άπό τό κακό του. (Ι. Κονδυλάκη, *Η καμπάνα*)

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

1. Το γλωσσικό ζήτημα

Στο κεφάλαιο για την καθαρεύουσα είδαμε ότι με την εμφάνιση του αττικισμού κατά τη ρωμαϊκή εποχή αρχίζει για τη γλώσσα μας η διγλωσσία, η χρησιμοποίηση δηλαδή δύο πολύ διαφορετικών γλωσσικών μορφών, της μιας (αρχαΐζουσας) στο γραπτό λόγο και της άλλης (λαϊκής) στον προφορικό. Η διγλωσσία των Βυζαντινών συνεχίζεται στα χρόνια της τουρκοκρατίας, όταν πρωτοεμφανίζεται, όπως είπαμε, η καθαρεύουσα, που άλλοτε κατοχυρωμένη συνταγματικά άλλοτε όχι, αλλά πάντοτε υπό την προστασία και τη φροντίδα του νεοελληνικού κράτους, κυριάρχησε στο γραπτό λόγο για δύο περίπου αιώνες.

Η καθαρεύουσα ξεκινάει βέβαια από το ρομαντικό ιδανικό της αναβίωσης της αρχαίας ελληνικής γλώσσας. Αυτό θα επιτυγχανόταν με τη σχολική διδασκαλία που θα μπορούσε να δώσει ζωή σε μια γλώσσα με ασήμαντες, όπως πίστευαν, διαφορές από τη νέα ελληνική. Έτσι δημιουργείται η αντίθεση ανάμεσα στους δημοτικιστές, όπως ο Κωνσταντάς, ο Ψαλλίδας κ.ά., και στους αρχαϊστές, όπως ο Ευγ. Βούλγαρης, ο Νεόφ. Δούκας κ.ά. Ανάμεσα στις δύο αυτές διαμετρικά αντίθετες θέσεις στάθηκε ο Αδαμ. Κοραής που διακήρυξε ότι κανείς δεν έχει το δικαίωμα να επιβάλει στο λαό γλώσσα άλλη από τη δική του και υποστήριξε συμβιβαστικά ότι βάση του γραπτού μας λόγου πρέπει να είναι η ομιλούμενη γλώσσα, αφού την «καλλωπίσουμε» πρώτα: «να καλλύνωμεν και να διορθώνωμεν όσον είναι δυνατόν την γλώσσαν, την οποίαν εθηλάσαμεν με το γάλα, και εις μόνην την οποίαν εσυνηθίσαμεν να εξηγώμεν ό,τι συλλογιζόμεθα».

Ο Κοραής στάθηκε στη μέση του καθαρισμού (της προσπάθειας εξαρχαϊσμού της γλώσσας). Έτσι η γλωσσική κατάσταση παρουσιάζεται με το κήρυγμα του Κοραή ως εξής:

η λαϊκή λέξη	γίνεται στον Κοραή	ενώ στους αρχαϊστές
ψάρι	*οψάριον*	*ἰχθύς*
λάδι	*ελάδιον*	*ἔλαιον*
σαπούνι	*σαπώνιον*	*σάπων*
γουρούνι	*γουρούνιον*	*χοῖρος*
νοικοκύρης	*οικοκύριος*	*οἰκοδεσπότης*
μεσημέρι	*μεσημέριον*	*μεσημβρία*
βγήκαν	*εκβῆκαν*	*ἐξέβησαν*

μπορείς	*εμπορείς*	*δύνασαι*
γλιστρά	*εκλιστρά*	*ολισθαίνει*

κτλ.

Αν και όλοι σχεδόν οι παραπάνω τύποι που προτείνει ο Κοραής είναι ανύπαρκτοι στη δημοτική γλώσσα, και το γλωσσικό του κήρυγμα αποτελούσε κι αυτό ένα μετριασμένο καθαρισμό, εντούτοις η «κοραϊκή αίρεσις» πολεμήθηκε από τους συγχρόνους του αρχαϊστές (όπως ο Παναγ. Κοδρικάς και ο Δούκας) καθώς και από τους δημοτικιστές (όπως ο Φιλιππίδης, ο Κωνσταντάς, ο Χριστόπουλος, ο Βηλαράς).

Μετά τον Κοραή, σχεδόν ολόκληρος ο 19. αιώνας κυριαρχείται εντονότερα από την καθαρεύουσα, η οποία μάλιστα εξαρχαΐζεται όλο και πιο πολύ. Ο Σκ. Βυζάντιος στα 1835 και ο Παν. Σούτσος στα 1853 κηρύττουν την «αναζωοποίησιν» της αρχαίας γλώσσας ο πρώτος και την «ανάστασίν» της ο δεύτερος, ο οποίος μάλιστα τονίζει χαρακτηριστικά ότι «ἡ γλῶσσα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καί ἡμῶν τῶν νεωτέρων ἔσεται μία καί ἡ αὐτή». Το αποκορύφωμα του αρχαισμού σημειώνεται με τον ελληνιστή Κων. Κόντο, που από το 1862 κι έπειτα, ιδίως με τις γλωσσικές του παρατηρήσεις, αφού σημειώσει ότι και ονομαστοί φιλόλογοι όπως ο Κοραής, ο Δούκας, ο Αλ. Ραγκαβής, ο Σκ. Βυζάντιος κ.ά. κάνουν πολλά λάθη γράφοντας την καθαρεύουσα, ζητεί αυστηρότερη και συνεπέστερη συμμόρφωση στους κανόνες της αρχαίας γραμματικής. Ο Κόντος θυμίζει τους αττικιστές γραμματικούς, που κι εκείνοι συμβούλευαν τους συγχρόνους τους να χρησιμοποιούν γνήσιους αττικούς τύπους.

Μετά τον έξαλλο αρχαϊσμό του Κόντου εμφανίζεται η προσπάθεια του Δημ. Βερναρδάκη και άλλων να προσγειώσουν τους αττικιστές του καιρού τους στη γλωσσική πραγματικότητα της εποχής τους: Το χάσμα ανάμεσα στη λόγια γραπτή και στην προφορική γλώσσα πρέπει να γεφυρωθεί με την απλούστευση της γραπτής, που με τον καιρό θα συμπέσει κάποτε με την ομιλούμενη γλώσσα. Αντίθετα ο μεγάλος γλωσσολόγος Γεώργιος Χατζιδάκης παρατηρεί ότι η θεωρία για την ανωτερότητα των αρχαίων γραμματικών τύπων και για την κατωτερότητα των νέων είναι «αξιολύπητος πλάνη» και ότι η επιδίωξη των συγχρόνων του να ταυτιστεί η νέα ελληνική με την αρχαία αποτελεί «εθνικήν συμφοράν». Για τη λύση του γλωσσικού προβλήματος πίστευε ότι δεν έπρεπε να απλοποιηθεί η καθαρεύουσα, όπως υποστήριζε ο Δ. Βερναρδάκης, αλλά η δημοτική γλώσσα να γραφεί «ἄδολος» και «ἀμιγής», αφού μελετηθεί πρώτα καλά και λείψουν οι προλήψεις γι' αυτήν.

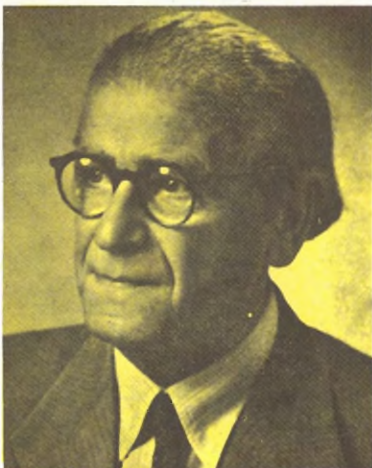
Στο σημείο αυτό εμφανίζεται το γλωσσικό κήρυγμα του Γιάννη Ψυχάρη με το ιστορικής σημασίας έργο του *Το ταξίδι μου* (1888). Ο Ψυχάρης ξε-

Γιάννης Ψυχάρης
(1854 - 1929)

κινάει από την αρχή ότι η γλώσσα είναι υπόθεση του έθνους και όχι μόνο των λίγων γραμματισμένων. « Ο απλός άνθρωπος που στον πόλεμο θα σκοτωθεί για την πατρίδα [...] έχει το δικαίωμα να καταλαβαίνει της πατρίδας του τη γλώσσα». Σκοπός του γλωσσικού προγράμματός του είναι «να προκόψει, να μεγαλώσει το έθνος». Γι' αυτό πρέπει να καθιερωθεί αμέσως η δημοτική ως γραπτή γλώσσα του έθνους και να γραφεί με απόλυτη γραμματική ομοιομορφία. Για να πλουτιστεί το λεξιλόγιο της δημοτικής, θα δανειστεί λέξεις και από την αρχαία και από την καθαρεύουσα, αλλά όλες θα προσαρμοστούν, και στη φωνητική μορφή και στην κλίση τους, στη γραμματική της δημοτικής. Έτσι ο Ψυχάρης έγραψε *πλεροφορώ, ύποφτος, διεύτυση, έμπνεψη, αφιθέατρο, βνωμοσύνη, συγραφιάδες, ακροατάδες, τω γραμμάτωνε και των τεχνώνε, μικροσκόπι, πεζοδρόμι, βιβλιοπουλείο, νεκροθαφείο* κ.ά.

Το γλωσσικό κήρυγμα του Ψυχάρη αποτελεί ορόσημο για την πορεία του γλωσσικού μας ζητήματος. Γιατί από τότε γίνεται συνείδηση ότι μόνο με τη νεοελληνική γλώσσα είναι δυνατή η δημιουργία ενός νεοελληνικού πολιτισμού. Η λογοτεχνία γράφεται αποκλειστικά στη δημοτική γλώσσα και αρχίζουν οι πρώτες κινήσεις για την εισαγωγή της στην εκπαίδευση και στους άλλους τομείς της ζωής μας.

Μανόλης Τριανταφυλλίδης
(1883 - 1959)

Όμως το γλωσσικό κήρυγμα του Ψυχάρη, καθώς ζητούσε απόλυτη συμμόρφωση των λόγιων λέξεων στη φωνητική και στο τυπικό της δημοτικής, δημιούργησε αρκετές επιφυλάξεις και αντιρρήσεις. Αυτές οδήγησαν, στις αρχές του αιώνα μας, σ' ένα λιγότερο ομοιόμορφο σύστημα δημοτικής, η οποία διατηρεί τη γραμματική ενότητα και ομοιογένειά της όσο είναι δυνατό: αναγνώρισε τη λόγια επίδραση στη φωνητική και δέχτηκε μερικούς λόγιους γραμματικούς τύπους. Στην περιγραφή και διάδοση αυτής της δημοτικής, που χρησιμοποιούμε σήμερα όλοι, η συμβολή του γλωσσολόγου Μανόλη Τριανταφυλλίδη υπήρξε τεράστια.

Ο Τριανταφυλλίδης είναι εκείνος που μετά τον Ψυχάρη πρωτοστάτησε στο κίνημα του δημοτικισμού. Κατάρτισε ένα σχολικό γλωσσικό πρόγραμμα και παρακολούθησε από κοντά την εφαρμογή του στο δημοτικό σχολείο, όπου μπήκε η δημοτική ως γλώσσα των αναγνωστικών και ως όργανο διδασκαλίας για πρώτη φορά το 1917. Περιέγραψε τη νεοελληνική κοινή στη *Νεοελληνική Γραμματική (της δημοτικής)* που εκδόθηκε από το κράτος το 1941. Στην περιγραφή εκείνη, όπως είναι γνωστό, στηρίζεται η *Νεοελληνική Γραμματική* που χρησιμοποιούμε σήμερα, με τις αναγκαίες προσαρμογές που επέβαλε η ως τώρα γλωσσική εξέλιξη.

2. Η ενότητα της ελληνικής γλώσσας από τους αρχαιότερους χρόνους ως τις ημέρες μας.

α. *Κοινά στοιχεία ανάμεσα στα αρχαία και τα νέα ελληνικά*

Εξετάζοντας γενικά την εξέλιξη της ελληνικής γλώσσας από την αρχαιότητα ως τις ημέρες μας διαπιστώνουμε πως στάθηκε συντηρητική στις αλλαγές της (αντίθετα από τις ρομανικές και τευτονικές γλώσσες όπου οι αλλαγές υπήρξαν βαθιές). Διατηρεί στη σημερινή της μορφή πάρα πολλά στοιχεία της αρχαίας ελληνικής, ακόμα και της πανάρχαιης ινδοευρωπαϊκής, απαράλλαχτα ή όμοια με τα αρχαία, και στη φωνητική μορφή (λιγότερα) και στην κλίση και στο λεξιλόγιο. Γενικά μπορούμε να πούμε ότι η νέα ελληνική δε διαφέρει από την αρχαία στη δημιουργία νέου τυπικού όσο στην απλοποίηση του τυπικού της αρχαίας. Η απλοποίηση αυτή συντελείται, όπως είδαμε, στα χρόνια της ελληνιστικής κοινής, ενώ από τότε ως σήμερα οι αλλαγές υπήρξαν ελάχιστες. Ειδικότερα

Η προφορά και η φωνητική μορφή των λέξεων από τους πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες μένουν περίπου οι ίδιες, π.χ. αρχ. *λόγος* - νεοελλ. *λόγος*, αρχ. *ἡμέρα* - νεοελλ. *ημέρα*.

Οι περισσότεροι γραμματικοί τύποι της αρχαίας γλώσσας διατηρούνται περίπου οι ίδιοι και σήμερα, π.χ. *ο ουρανός, του ουρανού, τον ουρανό(ν), ουρανέ, οι ουρανοί, των ουρανών, τους ουρανούς - τρέχω, τρέχεις, τρέχει, τρέχομε(ν), τρέχετε - έτρεχα* (στην ελληνιστική κοινή), *έτρεχες, έτρεχε, ετρέχαμεν* (στην ελληνιστική κοινή) - *πλέκομαι, πλέκεσαι* (από το 2. αι. π.Χ.), *πλέκεται, πλέκεστε, πλέκουνται - πηδώ, πηδάς, πηδά - (ε)πήδησα - πήδα* κ.ά. Αντωνυμίες: *εγώ, (ε)σύ, (ε)μείς, (ε)μάς, αυτός, άλλος* κτλ., επιρρήματα: *που, πότε, άλλοτε, χτες, αύριο(ν), πέρυσι* κτλ., αριθμητικά: *δύο, τρία, τέσσερα* (έτσι στην Αγ. Γραφή), *πέντε, εξ, εφτά, οχτώ, εννέα, δέκα, ένδεκα, δώδεκα, είκοσι, εκατό(ν), χίλια* κτλ.

Στην παραγωγή και στη σύνθεση εξακολουθούν να σχηματίζονται λέξεις με τα ίδια στοιχεία όπως και στα αρχαία ελληνικά (π.χ. *γράφω - γραφή - γραφέας - γραφείο - γράμμα - γραμμή - γραμματική - γραμματικός - γραμματέας - γραμματεία - γραμματολογία - γραμμάτιο - αγράμματος - εγγράμματος - μεγαλογράμματος - κολλυβογράμματα* κτλ.) ή αναπτύχθηκαν νέες δυνατότητες (π.χ. *ξενοδουλεύω, κατάντικρυ* κτλ.).

Παρατηρούμε επίσης σήμερα να λειτουργούν στη γλώσσα μας νόμοι πανάρχαιοι, όπως εκείνος που όριζε τη μετακίνηση του τόνου στη σύνθεση όσο το δυνατόν ψηλότερα από τη λήγουσα, έστω κι αν τα μακρόχρονα φωνήεντα εξισώθηκαν με τα βραχύχρονα στην προφορά, π.χ. *κακόμοιρος* αλλά

κακομοίρης, αγεροκάλυβο αλλά *αγεροκαλύβα* κτλ., σύμφωνα με τα παλιά πρότυπα *αξιόπιστος* αλλά *τρωγλοδύτης* κτλ.

Στο λεξιλόγιο, όπου γενικά παρατηρούνται πολλές και μεγάλες αλλαγές (επιδράσεις από ξένες γλώσσες κτλ.), η νέα ελληνική διατήρησε μεγάλο μέρος της παλιάς κληρονομιάς, και μπορούμε να σχηματίζουμε πάρα πολλές φράσεις με λέξεις αποκλειστικά αρχαίες, π.χ. *τα κύματα της θάλασσας ορθώνονται σήμερα πελώρια, ο πατέρας έγραψε χτες στην αδερφή του ένα θλιβερό γράμμα, καθαρός ουρανός αστραπές δε φοβάται* κτλ.

Στη σύνταξη είναι χαρακτηριστική – αν και υπερβολική – η παρατήρηση ότι είναι τόσες οι ομοιότητες της νεοελληνικής με την αρχαία ώστε «ἂν ἅπαξ γνωσθῇ καλῶς ἡ σύνταξις τῆς νέας γλώσσης, εἶναι πλέον γνωστὴ κατὰ τὸ μέγιστον αὐτῆς μέρος καὶ ἡ σύνταξις τῆς ἀρχαίας» (Αχ. Τζάρτζανος).

θ: Βασικές διαφορές της νέας από την αρχαία ελληνική

Όμως η νεοελληνική γλώσσα, φυσική και αναγκαία εξέλιξη της αρχαίας ελληνικής, μιλημένη αδιάκοπα για χιλιάδες χρόνια, παρουσιάζει και ποικίλες αλλαγές από την αρχαία γλώσσα. Μερικές απ' αυτές είναι οι ακόλουθες:

Στη φωνητική

η απλοποίηση πολλών συμφωνικών συμπλεγμάτων, π.χ. *σπλάγχνα - σπλάχνα*.

η αποβολή σε πολλές διαλέκτους (βλ. σελ. 41) και στην κοινή του τελικού *ν: ξύλο, χέρι, το μαθητή, έχομε* κ.ά.

η εμφάνιση των νεότερων διφθόγγων αντί των αρχαίων που εξαφανίστηκαν: *κελαηδώ, κορόιδο*.

Στη μορφολογία

Παρατηρείται η τάση να διατηρείται το ίδιο φωνήεν σε όλους τους τύπους μιας κλιτής λέξης, π.χ. *ο νοικοκύρης - του νοικοκύρη - οι νοικοκύρηδες - των νοικοκύρηδων - τους νοικοκύρηδες· ο σφουγγαράς - του σφουγγαρά - το σφουγγαρά - οι σφουγγαράδες* κτλ.· *ο ναύτης - του ναύτη* (αρχ. *ναύτου*) - *το ναύτη - ναύτη· η Σαπφώ - της Σαπφώς*, κλητ. *Σαπφώ* (αρχ. *ἡ Σαπφὼ - τῆς Σαπφοῦς* - κλητ. *Σαπφοῖ*). Και στα ρήματα εμφανίζεται η τάση να μένει αμετάβλητο το σώμα της λέξης, π.χ. *θα βάλ-ω, βάλ-αμε, βαλ-θήκαμε, βαλ-μένος, πρό-βαλ-α, ξανά-βαλ-α* κτλ.

στα ουσιαστικά παρατηρείται η τάση να τονίζονται όλες οι πτώσεις όπου τονίζεται η ονομαστική ενικού, π.χ. *ο ανήφορος - του ανήφορου - τους ανήφορους, το σίδερο - του σίδερου - των σίδερων*, ενώ στα επίθετα η τάση αυτή έχει επικρατήσει καθολικά, π.χ. *ο όμορφος - του όμορφου - των όμορφων - τους όμορφους - της όμορφης - τις όμορφες* κτλ., *έτοιμος - έτοιμου - έτοιμης - έτοιμων - έτοιμους* κτλ.

στα ουσιαστικά βασική θέση παίρνει η αιτιατική και αυτή ρυθμίζει πια και την ονομαστική, π.χ. *τον αγώνα - ο αγώνας, τη δύναμη - η δύναμη*, ενώ στα ρήματα από τα δύο ενεργητικά θέματα που απόμειναν βασική θέση παίρνει το αοριστικό θέμα, που επηρεάζει και τροποποιεί και το ενεστωτικό, π.χ. *κατάλαβ-α - κατα-λαβ-αίνω* (αρχ. *καταλαμβάνω*) κ.ά.

3. Η σημασία της επικράτησης της νεοελληνικής κοινής σήμερα

Ο Γεώργιος Χατζιδάκης, ένας από τους πρώτους γλωσσολόγους μας που μελέτησε επιστημονικά τη νεοελληνική κοινή και τα περιφρονημένα ως τότε ιδιώματά της, έγραψε, προς το τέλος του περασμένου αιώνα, ότι το γλωσσικό μας ζήτημα δεν είναι μονάχα γλωσσικό αλλά και κοινωνικό και ιστορικό. Ότι αυτό είναι ορθό είμαστε σε θέση να το εκτιμήσουμε τώρα που μελετήσαμε την ιστορία της γλώσσας μας. Γιατί είδαμε τις ρίζες της νεοελληνικής διγλωσσίας να απλώνονται ως την εποχή του αττικισμού τον 1. αι. μ.Χ., ο οποίος περνώντας με τη μορφή της λόγιας γραπτής γλώσσας από το Βυζάντιο φτάνει ίσαμε τα νεότερα χρόνια με τη μορφή της καθαρεύουσας. Η γλώσσα αυτή φιλοδόξησε να αναστήσει την αρχαία ελληνική και να την αναβιώσει στα χείλη των Νεοελλήνων. Όμως η φιλοδοξία αυτή, παρ' όλη την επίμονη και συστηματική γλωσσική διδασκαλία στο ελληνικό σχολείο και την επίσημη χρησιμοποίηση της καθαρεύουσας από την εποχή που συστάθηκε το νεοελληνικό κράτος, δεν μπόρεσε ούτε την αρχαία ελληνική να αναβιώσει ούτε να κάνει την καθαρεύουσα γλώσσα ομιλούμενη.

Τις βαριές κοινωνικές συνέπειες του αρχαϊσμού τις επισήμανε ήδη ο Γ. Χατζιδάκης. Προσπαθώντας με κάθε τρόπο, είπε, να κάνουμε ευγενέστερη τη γραπτή γλώσσα μας, αφήνουμε τον ελληνικό λαό στην αμάθεια. Αυτό το καταλαβαίνουμε καλύτερα, αν θυμηθούμε ότι η βασική λειτουργία της επικοινωνίας δεν είναι δυνατόν να επιτελεστεί με ένα γλωσσικό όργανο που ο Νεοέλληνας αγνοεί ή μισοκαταλαβαίνει είτε ως ομιλητής είτε ως ακροατής. Γιατί η καθαρεύουσα, με την τεχνητή μορφολογία και σύνταξη, πνίγει τη λογοτεχνική συγκίνηση και την πνευματική δημιουργία και περιορίζει την επίδρασή τους στο ευρύτερο κοινό, εμποδίζει την εκλαΐκευση της επιστήμης και τη διάδοση του θρησκευτικού κηρύγματος, δυσκολεύει κάθε κρατική λειτουργία, εκπαίδευση, δικαιοσύνη, διοίκηση, στρατό. Αλλά και γενικότερα, όπως σημειώνει ο άλλος μεγάλος γλωσσολόγος μας, ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης, η καθαρεύουσα «καλλιεργώντας τη ρητορεία και την κενολογία σε βάρος της ουσίας, απομακρύνει από την πραγματικότητα, δυσκολεύει την ακριβολογημένη σκέψη, κρίση και έκφραση, και με τη γλωσσική ασάφεια και ανειλικρίνεια και με τον ψυχικό διχασμό που απλώνει σε ολόκληρο το έθνος υποθάλπει τη

νεοελληνική αοριστία, το απελπιστικό «περίπου», και επιδρά επιζήμια και στους χαρακτήρες».

Η γλωσσική διδασκαλία στα νεότερα χρόνια πέρασε από διάφορες φάσεις, όταν άλλοτε επιβαλλόταν στο σχολείο η καθαρεύουσα και άλλοτε επικρατούσε η δημοτική. Αξιοσημείωτη υπήρξε η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1964, όταν η δημοτική καθιερώνεται ως γλώσσα του δημοτικού σχολείου, ενώ στο γυμνάσιο διδασκόταν και η γραμματική και το συντακτικό της καθαρεύουσας. Η μεταρρύθμιση εκείνη άνοιξε το δρόμο για την οριστική λύση του γλωσσικού μας ζητήματος.

Ο τερματισμός της τεχνητής διγλωσσίας με την καθιέρωση από το κράτος της δημοτικής ως αποκλειστικής γλώσσας, πρώτα (το 1976) στην εκπαίδευση και έπειτα (το 1977) στη διοίκηση, έδωσε ανώτερη ποιότητα στη ζωή μας και συνέβαλε στη γενικότερη πολιτιστική μας ανάπτυξη. Αυτό το είχε παρατηρήσει επιγραμματικά το 1976 ο τότε πρωθυπουργός Κ. Καραμανλής, όταν έλαβε την ιστορική απόφαση για την καθιέρωση της δημοτικής: « Η λύση του γλωσσικού θα διευκολύνει την αρτιότερη μόρφωση των ελληνοπαίδων και θα ανεβάσει το επίπεδο της πνευματικής μας ζωής».

Με την καθιέρωση της δημοτικής το έθνος αποκτά ενιαία γραπτή γλώσσα που θεμελιώνεται πάνω στην προφορική. Η ενέργεια αυτή συμβολίζει την απόφαση του νέου ελληνισμού να διεκδικήσει τη θέση του μέσα στο σύγχρονο κόσμο βασισμένος στις εθνικές του δυνάμεις, αφομοιώνοντας από το ιστορικό παρελθόν όλα τα ωφέλιμα για την προκοπή του στοιχεία. Η γλώσσα μας, καλλιεργημένη σε εθνικό επίπεδο, θα μας ενώσει όλους πνευματικά και κοινωνικά και θα γίνει το όργανο για να εκφραστεί ο νεοελληνικός πολιτισμός και η νεοελληνική ιδιοφυΐα μας.

4. Συγκριτικός πίνακας χαρακτηριστικών γνωρισμάτων καθαρεύουσας και δημοτικής

Καθαρεύουσα	Δημοτική
Α) Φωνητική	
Παρουσία τελικού *ν*	Απουσία τελικού *ν*
τόν μαθητήν	*το μαθητή*
τήν ἐπιστήμην	*την επιστήμη*
τό πρόσωπον	*το πρόσωπο*
παίζομεν	*παίζομε* (ή *παίζουμε*)
κτλ.	

Συμφωνικά συμπλέγματα:	Συμφωνικά συμπλέγματα:
κτ (νυκτέρι), πτ (πταίω),	*χτ (νυχτέρι), φτ (φταίω),*
χθ (ταράχθηκα), φθ (ἀνήφθη),	*χτ (ταράχτηκα), φτ (ανάφτηκε),*
σθ (ἐκλείσθη)	*στ (κλείστηκε)*
Μετακίνηση τόνου στα επίθετα:	Αμετακίνητος τόνος στα επίθετα:
ἀκεραία	*ακέραιη*

Β) Μορφολογία

Εμπρόθετα: *εἰς τόν καιρόν*	Εμπρόθετα: *στον καιρό*
εἰς τήν χώραν	*στη χώρα*
εἰς τούς μαθητάς	*στους μαθητές*
Γεν. πληθ. αδύνατων τύπων	
προσ. αντων.: *των*	*τους*
Ρηματικές καταλήξεις:	
λεγ-όμεθα	*λεγ-όμαστε*
ἐπλύ-θην	*πλύ-θηκα*
-θης	*-θηκες*
κτλ.	κτλ.
ἐδεν-όμην	*δεν-όμουν*
ἐδέν-εσο	*δεν-όσουν*
ἐδέν-ετο	*δεν-όταν*
ἐδεν-όμεθα	*δεν-όμαστε*
ἐδέν-εσθε	*δεν-όσαστε*
ἐδέν-οντο	*δέν-ονταν*

(διατήρηση άτονης αύξησης)		(αποβολή άτονης αύξησης)
ἐτίμ-ων	*ἐθεώρ-ουν*	*τιμ-ούσα*
ἐτίμ-ας	*ἐθεώ-ρεις*	*τιμ-ούσες*
ἐτίμ-α	*ἐθεώρ-ει*	*τιμ-ούσε*
ἐτιμ-ῶμεν	*ἐθεωρ-οῦμεν*	*τιμ-ούσαμε*
ἐτίμ-ων	*ἐθεώρ-ουν*	*τιμ-ούσαν*

Κλιτές μετοχές ενεργ. ενεστ. και ενεργ. και παθ. αορίστου:	
ὁ παίζων - ἡ παίζουσα - τό παῖζον	
ὁ παίξας - ἡ παίξασα - τό παῖξαν	
ὁ παιχθείς - ἡ παιχθεῖσα - τό παιχθέν	
	Ακλιτη μετοχή ενεργ. ενεστ.:
	παίζοντας

Γ) Παραγωγή

-σιμο (στρώσιμο)
-άκι (ψαράκι)
-ούλης (παππούλης)
-ούτσικος (μικρούτσικος)
-άδικο (γαλατάδικο)
-ίδικο (παλιατζίδικο)
-άδα (αγριάδα)
-ένιος (μαρμαρένιος)
-ίστικος (αγορίστικος)
κτλ.

-δην (διαρρήδην = ρητά)
-άδην (προτροπάδην = τρέχοντας με το κεφάλι κάτω)
-δόν (ἀγεληδόν = κοπαδιαστά)
-αδόν (ὁμοθυμαδόν = ομόφωνα)

Δ) Λεξιλόγιο

Παρατακτικά σύνθετα:

γυναικόπαιδα
στενόμακρος
αναβοσβήνω
ζερβόδεξα

ουσιαστικά	
ἰχθύς	*ψάρι*
κύων	*σκύλος, σκυλί*
ὀστοῦν	*κόκαλο*
ὀφθαλμός	*μάτι*
ρίς	*μύτη*
ἧπαρ	*συκώτι*
ὕδωρ	*νερό*
πῦρ	*φωτιά*
κ.ά.	
επίθετα	
ἐρυθρός	*κόκκινος*
κυανοῦς	*γαλάζιος, γαλανός*

ρήματα

ίσταμαι	*στέκομαι*
ράπτω	*ράβω*
ωθώ	*σπρώχνω*
ρίπτω	*ρίχνω*
οσφραίνομαι	*μυρίζομαι*

άκλιτα

πλησίον	*κοντά*
διότι	*γιατί*

ΕΠΙΛΟΓΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

Γ.Ν. Χατζιδάκη, *Σύντομος ιστορία της ελληνικής γλώσσης*, Αθήναι 1915.

Μ. Τριανταφυλλίδη, *Νεοελληνική γραμματική*, τ. Α΄ «*Ιστορική εισαγωγή*», Αθήνα 1938.

G. Thomson, *Η ελληνική γλώσσα, αρχαία και νέα*, Αθήνα 1964.

R. Browning, *Η ελληνική γλώσσα, μεσαιωνική και νέα*, Αθήναι 1972.

Ν.Π. Ανδριώτη, *Η [αρχαία] ελληνική γλώσσα*, στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 3ος, σελ. 566-570.

Ν.Π. Ανδριώτη, *Η ελληνική γλώσσα στους μετακλασικούς χρόνους*, στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 5ος, σελ. 258-267.